

Mijn generatie, tien jaar later ~ Toekomst

*Morgens zu jagen, nachmittags zu fischen, abends
Viehzucht zu treiben,
nach dem Essen zu kritisieren, wie ich gerade Lust
habe,
ohne je Jäger, Fischer, Hirt oder Kritiker zu werden*
Karl Marx en Friedrich Engels

8.1 Inleiding

Zekerheid lijkt verleden tijd. Vaste bakens lijken verdwenen: een opleiding die je voor eens en voor altijd voorbereidt op werk, de vaste baan, een leven lang werken voor dezelfde baas, een haarscherpe rolverdeling tussen man en vrouw, een even duidelijke machtsbalans tussen ouders en kinderen, het op vaste tijdstippen actief zijn in de vrijetijd, het bestaan van collectieve ritmes en rituelen, rotsvaste waarden en normen en rond 65 jaar een vast pensioen. Met het verdwijnen van de vaste bakens verliest ook de toekomst, zowel in maatschappelijk als in persoonlijk opzicht, haar voorspelbaarheid. Het moderne individu, jong of oud, kan niet meer rekenen op een gegarandeerde toekomst. De toekomst is diffuus en vol onzekerheden. Deze ontwikkelingen krijgen meer en meer aandacht in overheidsbeleid, maar ook in sociaal-wetenschappelijk onderzoek. **[i]** Een reden om ook in dit boek uitgebreid aandacht te besteden aan dit thema. In dit hoofdstuk bekijken we of generaties inderdaad verschillen in hun beelden van de toekomst en of ze ook anders met de toekomst omgaan.

Het verdwijnen van vaste bakens zien we terug in de moderne levensloop. Levenslopen van jonge generaties worden tot keuzebiografieën: hét kenmerk van onze keuzegeneratie. Vanaf de jaren tachtig wordt verondersteld dat een einde gekomen is aan het standaardlevensloopmodel dat typerend was voor de

moderne, industriële samenleving. **[ii]** Moderne levenslopen destandaardiseren en individualiseren (Held, 1986; Kohli, 1985; Hurrelmann, 2003; Mayer, 2001, 2004; Wohlrab-Sahr, 1992). Enerzijds dwingt de modernisering van onderwijs, arbeidsmarkt en welvaartsstaat dit af.

Anderzijds ontwikkelen mensen individualistischere biografische oriëntaties die op hun beurt instituties onder druk zetten om afwijkingen van de standaardlevensloop mogelijk te maken (Beck, 1986; Giddens, 1991). Persoonlijke ontwikkeling wordt afgedwongen dan wel door mensen zelf centraal gesteld in oriëntaties op leren, werken en andere levensdomeinen. De standaardbiografie zou in laat-moderniteit plaats hebben gemaakt voor een keuzebiografie (Du Bois-Reymond et al., 1998). In de keuzebiografie kunnen meerdere levensplannen uitgestippeld worden, plannen die voorwaardelijk zijn, een open einde hebben en herzien kunnen worden, waarmee levenslopen niet meer voorspelbaar, maar alleen achteraf begrijpelijk zijn (Sannen, 1998).

Tegelijk is jeugd als levensfase gedestandaardiseerd. Tijdens de jeugdfase vinden er ook al transitieplaatsen die zich vroeger pas voltrokken tijdens de volwassenheid. **[iii]** Het is bijvoorbeeld onduidelijk of de zestienjarige scholier met een eigen IT-zaakje nog een jongere is of al een volwassene. Van huidige jongeren wordt verwacht te 'yo-yo-en' (Pais, 1995) tussen de rollen van afhankelijke jongere en zelfstandige volwassene (als consument, maar tegenwoordig ook als werknemer en partner). Transitieplaatsen worden niet meer na elkaar, maar simultaan genomen, strekken zich uit over een steeds langer traject en zijn bovendien omkeerbaar geworden (bijvoorbeeld eerst werken, dan weer studeren; Stauber & Walther, 2002). **[iv]**

Anderen duiden de ontwikkelingen als het oplossen van de volwassenheid als fase. Kenmerken van de jeugdfase lijken kenmerken voor het leven te worden (Arnett, 2004; Côté, 2000). Verwacht wordt dus ook dat de volwassenstatus in de ogen van jongeren een steeds vager en niet meer aan leeftijd gebonden concept wordt (Plug et al., 2003).

De onvoorspelbaarheid van levenslopen gaat hand in hand met een continue reflectie op de eigen levensloop en anticipatie op wat het beste zou zijn gegeven de te verwachten mogelijkheden. Enigszins cryptisch spreekt Fuchs-Heinritz (1983) van een hiermee altijd actuele toekomst. Het staat beter bekend als de biografisering van de levensloop (Fuchs-Heinritz, 2000; Veith, 2002). De

vormgeving van de eigen biografie wordt hét hoofdthema in de levens van mensen. Individuen houden zich meer dan ooit bezig met de vraag hoe zij hun eigen levensplan kunnen uitstippelen. Toekomstoriëntaties, zo is de redenering, zullen hierdoor diffuus zijn, gericht op de korte termijn, het openhouden van opties en daarmee uitstellen van keuzes, die bovendien het liefst ook nog omkeerbaar zijn.

Het voorgaande suggereert dat jonge generaties anders tegen hun toekomst aankijken dan oudere generaties dit doen en deden. De keuzegeneratie staat in onze generatietypering model voor bovengenoemde veranderingen, zoals we in hoofdstuk 1 al kort introduceerden. Wat laten onze onderzoeken zien? Verschillen generaties inderdaad in hun visie op en manier van omgaan met hun toekomst? Is dat door de tijd heen stabiel of wordt dit verschil steeds sterker? In paragraaf 8.2 kijken we naar toekomstvisies en de vraag of generaties hier zelf generatieverschillen in zien. In paragraaf 8.3 gaan we in op toekomstoriëntaties. In paragraaf 8.4 en 8.5 staan achtereenvolgens het omgaan met toekomstplannen en met toekomstkeuzes centraal. Paragraaf 8.6 bevat, tot slot, de belangrijkste conclusies.

8.2 Generaties en hun toekomstvisie

In de vorige paragraaf beschreven we hoe in modern jeugd- en levensloonderzoek veranderende levenslopen en toekomstvisies centraal staan. Er worden op dit punt dus belangrijke verschillen tussen generaties verwacht. Tegelijk worden in dit soort onderzoek ook belangrijke nuanceringen geplaatst bij het idee van individualiserende, dus steeds minder standaard verlopende levenspaden. Er wordt op gewezen dat sociale herkomst en man- of vrouwzijn minder bepalend zijn geworden, maar dat nu juist instituties als het onderwijs en de jeugdconsumptiesector het leven van jongeren juist sterker zijn gaan bepalen (Zinnecker, 2000). Ook het feit dat deze instituties zelf sterk sociaal gesegmenteerd zijn, waardoor ook de klassieke 'structurele' factoren als sociaal milieu en gender hun invloed blijven behouden, wordt genoemd (Furlong & Cartmel, 1997). Volgens deze laatste visie zijn destandaardisering en individualisering van de levensloop slechts een nieuwe norm geworden. Mensen hebben het gevoel dat ze hun eigen leven kunnen bepalen, maar feitelijke levenslopen zouden nog grotendeels standaard verlopen en sterk beïnvloed blijven door sociale afkomst en gender (Elchardus, 1999) evenals door een steeds groter effect van eerdere stappen ('path dependency') in de levensloop (Mayer,

2003).

Voorts is het verschijnsel van 'ongelijkzijdige modernisering' (Heinz & Krüger, 2001) van belang. De arbeidsmarkt kan helemaal nog niet toe zijn aan mensen die zich oriënteren op een leven als een 'open project', terwijl het onderwijs mensen al in die richting voorbereidt. Hetzelfde geldt voor tradities en routines in relaties, gezin en familie en in regel- en wetgeving die scherp kunnen contrasteren met oproepen tot zelfbepaling in de media of in zelfhelpboeken. Instituties kunnen met elkaar uit de pas lopen en met de beleving, waarden en voornemens van mensen zelf. Dat betekent dat we ook onder jongeren - vanwege deze ongelijkzijdige modernisering en ook vanwege verschillende sociale posities - diverse vormen van levensloop- en dus toekomstoriëntaties kunnen aantreffen. Niet alleen 'moderne' maar ook 'standaard'-oriëntaties zijn binnen onze keuzegeneratie te verwachten.

Een interessante nuancering is overigens het idee dat de standaardlevensloop juist een historische uitzondering is. Een uitzonderlijke situatie die vooral heerste tijdens een belangrijk deel van het leven van vooral de babyboomers. Juist de babyboomgeneratie zou de generatie bij uitstek zijn die opgroeide met dit levensloopmodel voor ogen en die ook ruimschoots in staat gesteld werd om dit model te verwerkelijken. De levensloopsocioloog Mayer (2001, 2004) wijt dat onder andere aan de vele collectief uniforme arrangementen in de verzorgingsstaat die na 1950 van de vorige eeuw van de grond kwamen en in de loop van de jaren tachtig van de vorige eeuw weer afbrokkelden of tenminste op een meer individuele maat werden toegesneden. **[v]** Ook de langere verplichte onderwijstijd, de entree op de arbeidsmarkt met een levenslange baan na afronding van een opleiding, het ongeveer rond dezelfde leeftijd trouwen, het op bijna hetzelfde moment krijgen van kinderen, en dergelijke meer hebben bijgedragen aan het naoorlogse gestandaardiseerde, stabiele en op lineaire groei gerichte levensloopmodel.

De oorlogsgeneratie had zeker aan het begin van haar formatieve jaren door ontbrekende alternatieven met veel meer discontinuïteit en onverwachte wendingen te maken. Hoewel er - nog sterk klasse- of standsgebonden - wel 'ideale' levensloopmodellen voorgespiegeld werden, konden velen die niet realiseren. Ook de levenslopen van de keuzegeneratie onderling lijken minder op elkaar, mede door de onderbrekingen bij de één, het uitstel bij de ander, of het afstel bij weer een ander. De leden van de keuzegeneratie hebben de optie om, al

dan niet slim gebruikmakend van individuele arrangementen, verschillende wegen te gaan. Hoewel ze waarschijnlijk verschillen in hun geprefereerde levensloop, zouden de oorlogs- en keuzegeneratie derhalve wel eens meer op elkaar kunnen lijken in hun daadwerkelijk geleefde levensloopmodel.

Tabel 8.1: Visie op de eigen toekomst en mogelijkheid tot zelfbepaling

Hoeveel verschilt uw generatie t.o.v. andere in visie op de eigen toekomst	MG06			
	Niet of nauwelijks	Enigszins	Sterk	N
Oorlogsgeneratie	9	50	41	268
Babyboomgeneratie	14	52	35	569
Keuzegeneratie	16	57	28	844
Oudere keuzegeneratie	15	61	24	332
Jongere keuzegeneratie	16	54	30	512
Alles	14	54	32	1681
Hoe belangrijk is uw jeugd (15-25 jaar) voor uw visie op de eigen toekomst	Onbelangrijk	Enigszins	Zeer	N
Oorlogsgeneratie	7	38	55	287
Babyboomgeneratie	7	43	50	604
Keuzegeneratie	5	49	46	864
Oudere keuzegeneratie	10	55	36	350
Jongere keuzegeneratie	3	45	52	514
Alles	6	45	49	1755

Vet = significant ($p < .05$; ANOVA). Missing 4=weet niet.

Tabel 8.1: Visie op de eigen toekomst en mogelijkheid tot zelfbepaling

Wat denken onze generaties nu zelf over generatieverschillen in toekomstvisies? Aangezien we deze vraag alleen in 2006 gesteld hebben, is een vergelijking door de tijd nu niet aan de orde. De belangrijkste conclusie (tabel 8.1) is dat bij elke generatie een meerderheid van opvatting is dat generaties enigszins verschillen in hun visie op de eigen toekomst. Hoe ouder de generatie hoe meer men van mening is dat generaties op dit punt verschillen. Een vergelijkbaar patroon zien we bij opvattingen over verschillen tussen generaties in hun mogelijkheden om de eigen toekomst te bepalen. Alleen worden nu wat minder grote generatieverschillen waargenomen. Dit betekent dat het idee dat de keuzegeneratie veel meer eigen mogelijkheden heeft c.q. ziet om de eigen toekomst te bepalen niet door generaties bevestigd wordt. De oudere keuzegeneratie is dit oordeel zelfs het minst toegedaan.

Opmerkelijk is wel dat generaties het verschillen in toekomstvisies en toekomstmogelijkheden toeschrijven aan jeugdervaringen, zoals tabel 8.1. laat zien. Op dit punt verschillen generaties niet in hun opvattingen, maar ook op dit punt neemt het oudste cohort van de keuzegeneratie een eigen positie in. Ongeveer de helft respectievelijk ruim de helft binnen elke generatie denkt dat jeugdervaringen zeer belangrijk zijn geweest voor de eigen toekomstvisie respectievelijk toekomstmogelijkheden.

Hoewel generaties dus generatieverschillen in toekomstvisies en

toekomstmogelijkheden zien en deze verschillen ook generationeel duiden, geldt dat in veel mindere mate voor zekerheden over de toekomst (zie tabel 8.2). Het idee dat jongere generaties bij uitstek met onzekere, open toekomstën geconfronteerd worden, vindt geen brede ondersteuning. Meerderheden achten het krijgen van zekerheid over wat de toekomst brengt voor de eigen generatie gelijk aan die van oudere respectievelijke jongere generaties.

Wel vindt de oorloggeneratie het meest dat ze het moeilijker heeft gehad dan oudere én jongere generaties als het gaat om het krijgen van toekomstzekerheid. Babyboomers vinden vaker dan de keuzegeneratie dat ze het op dit gebied moeilijker hebben gehad dan jongere generaties, iets wat in het licht van het voor hun vooral geldende standaardlevensloopmodel opmerkelijk mag heten. De keuzegeneratie houdt het op een neutrale positie: driekwart ziet geen generationeel onderscheid in het krijgen van toekomstzekerheid in vergelijking tot jongere generaties. De eerste gedachte die opkomt, is dat ze bij jongere generaties dezelfde keuzebiografische patronen herkennen als bij zichzelf. Echter: de helft ziet ook geen verschil met oudere generaties. Dat is verrassend als we in navolging van de theorie de met vele onzekerheden gepaard gaande flexibele en gedestandaardiseerde keuzebiografie vooral bij deze generatie moeten plaatsen. Blijkbaar ervaren de meeste leden van de keuzegeneratie deze onzekerheden niet als zodanig of, fundamenteler, ze herkennen zich niet in de keuzebiografie zelf.

8.3 *Toekomstoriëntaties*

In het voorgaande hebben we de jeugd- en levensloop sociologische traditie op de toekomstthematiek toegepast. De vroegste empirische onderzoeken naar toekomstperspectieven stammen echter uit Duits sociaal-psychologisch onderzoek uit de jaren zeventig. Deze traditie heeft een aantal belangrijke concepten opgeleverd om toekomstoriëntaties in kaart te kunnen brengen die we hier kort aanhalen.

Toekomstoriëntaties bevatten volgens de psychologische studies ten minste cognitieve en affectieve elementen. Als cognitief element kijkt deze traditie vooral naar de lengte van het tijdsperspectief of het voorstellingsvermogen, ook wel de extensie van het toekomstbeeld genoemd. Bij de affectieve aspecten gaat om de mate van optimisme over de eigen toekomst (Trommsdorff, 2000). **[vi]** Als het om de affectieve kant van toekomstverwachtingen gaat, vinden we tamelijk consequent dat meisjes minder optimistisch zijn over hun toekomst dan jongens.

Een vergelijkbaar resultaat vinden we voor lager opgeleiden versus hoger opgeleiden. Het optimisme van hoger opgeleiden wordt overigens niet alleen als een consequentie van cognitieve vaardigheden (het beter kunnen structureren van de toekomst) gezien (zie Trommsdorff, 1994 voor een overzicht), maar ook simpelweg als een uitkomst van betere kansen (realistische verwachting dat de toekomst voor hen beter zal gaan). Toekomstoriëntaties blijken een sterke band te hebben met de normatieve levensloop en met identiteitsformatie. Wat men van en voor zichzelf verwacht komt nauw overeen met de collectief geformuleerde ontwikkelingstaken bij de overgang van adolescentie naar volwassenheid en met verwachtingen over wat de 'normale' volwassen rollen van mannen en vrouwen en van lager en hoger opgeleiden zijn. Empirische aanwijzingen over een destandaardisering van de levensloop en vervaging van levensfasen komen uit dergelijk onderzoek dan ook niet naar voren. Wensen en angsten voor de toekomst lijken volgens dit onderzoek een constante, leeftijdsgebonden factor te zijn. Een reden voor ons niet verder in te gaan op de wensen en angsten voor de toekomst bij onze generaties.

Tabel 8.2. Als u uw generatie vergelijkt met ... generaties, hoe denkt u dan dat het voor uw generatie is of was om...

Vergelijken met OUDERE generaties; zekerheid te krijgen over wat de toekomst brengt	MG06			
	Makkelijker	Gelijc	Moeilijker	N
Oorlogsgeneratie	23	42	36	276
Babyboomgeneratie	25	50	25	593
Kruisgeneratie	22	51	27	859
Oudere kruisgeneratie	20	57	23	337
Jongere kruisgeneratie	23	48	30	523
Alle	23	49	28	1738

*Vet = significant ($p < .05$; ANOVA). Missing 4=weet niet.

Wel hebben we in 1999 en 2006 de generaties gevraagd hoe ver ze in de toekomst vooruit kijken (extensie) en in welke mate ze dan een optimistisch beeld van de toekomst voor ogen hebben (affectie). Tabel 8.3 laat zien dat de grootste groep in 1996 de rest van het eigen leven voor ogen heeft als men aan de eigen toekomst denkt. In 2006 is dat substantieel teruggelopen en opteert de grootste groep voor de komende twee tot vijf jaar. Dit teruglopend perspectief zien we onder alle generaties terug en dat duidt wellicht op een periode-effect. Wel zijn oudere generaties eerder geneigd een langer perspectief te hanteren dan jongere dat doen. Vooral onder de jongste

Tabel 8.2: Als u uw generatie vergelijkt met ... generaties, hoe denkt u dan dat het voor uw generatie is of was om..

Vergeleken met JONGERE generaties: zekerheid te krijgen over wat de toekomst brengt	MG06			
	Makkelijker	Gelijk	Moeilijker	N
Oorlogsgeneratie	17	46	38	279
Babyboomgeneratie	20	55	25	593
Keuzegeneratie	13	73	15	799
Ouders keuzegeneratie	12	75	13	332
Jongere keuzegeneratie	14	71	16	469
Allen	16	62	22	1671

Vet = significant ($p < .05$; ANOVA). Missing 4=weet niet.

Tabel 8.2: Als u uw generatie vergelijkt met ... generaties, hoe denkt u dan dat het voor uw generatie is of was om..

keuzegeneratieleden is het toekomstperspectief in 2006 veel korter geworden, ook als we dat vergelijken met de oudere keuzegeneratiecohorten. Het is niet eenvoudig om deze bevindingen als een leeftijd- of als een generatie-effect aan te merken. Mogelijk dat met de veroudering van de verschillende generaties en cohorten een beperktere horizon in beeld komt. Mogelijk ook dat gegeven de typische omstandigheden waarin jongere generaties opgroeien dit extra hard toeslaat bij deze zelfde jongeren. Het is met twee meetmomenten voorbarig om over beide mogelijke effecten stevige conclusies te trekken. Het lijkt er in ieder geval op dat de slinkende toekomsthorizon alle generaties, maar zeker de jongere heeft geraakt.

Hoe zit dat met het optimisme of pessimisme over de toekomst? Ook in tabel 8.3 valt af te lezen dat de Nederlander zowel in 1999 als in 2006 de toekomst optimistisch tegemoet treedt. Men is gemiddeld iets somberder in 2006 dan in 1999 maar het aandeel pessimisten blijft miniem. De stabiliteit is opvallend tot we nader inzoomen op de verschillende generaties. Zeker zijn in beide jaren de jongere generaties wat optimistischer en dat zal waarschijnlijk een leeftijdseffect zijn: met nog een leven voor zich, zijn jongeren wellicht eerder geneigd tot optimisme. Toch zien we onder de jongste keuzegeneratieleden juist de sterkste daling in het aandeel optimisten: van 76% naar 63% (zeer) optimistisch. Dat geeft te denken.

Table 8.2. Generatie effecten op voorkeuren voor politieke partijen

Partij	2002				2006			
	Dem.	Lab.	Christ.	Overige	Dem.	Lab.	Christ.	Overige
Algemeen	31	28	31	10	27	28	28	17
18-24	31	27	28	10	25	27	27	19
25-34	31	27	28	10	25	27	27	19
35-44	31	27	28	10	25	27	27	19
45-54	31	27	28	10	25	27	27	19
55-64	31	27	28	10	25	27	27	19
65+	31	27	28	10	25	27	27	19

Het blijft met twee metingen een onbeantwoordbare vraag of dit een generatie-effect is. Het lijkt er eerder op dat opnieuw, zoals we ook in het voorgaande hoofdstuk over politiek zagen, vooral jongeren heviger uitslaan onder de tijdgeest. Iets wat we eerder de seismografische functie van jongeren noemden: als er een matige tendentie onder oudere generaties tot een bepaalde stemming is, dan is die stemming in versterkte mate waar te nemen onder jongere generaties. Zo bezien nemen jongeren een periode-effect, zoals de algemeen onder alle generatie gevoelde geneigdheid tot, in dit geval, een matiging in optimisme, zwaarder op.

Toekomstoriëntaties zijn in de sociaal-psychologische benadering ook sterk gerelateerd aan het zich doelen stellen, plannen, keuzes maken en doelgericht toewerken naar het bereiken van gewenste keuzes. Een belangrijk element bij de wisselwerking tussen toekomstperspectieven en (geanticipeerde en feitelijke) keuzes is het element van het controlemechanisme (Trommsdorff, 1994). Er is onderscheid tussen primaire en secundaire controle. Primair is de controleovertuiging dat je zelf de omgeving kunt beïnvloeden en deze ook poogt te veranderen om zo je eigen doelen te verwezenlijken. Secundaire controle is de overtuiging dat de omgeving de grenzen stelt en dit gaat gepaard aan het mechanisme je eigen doelen bij te stellen naar gelang de omstandigheden. **[vii]**

Eerste empirische inzichten laten zien dat jongeren van een primair controlemechanisme uitgaan (Flammer, 1988; Baltes & Baltes, 1990; Trommsdorff, 1994, 2000). Jongeren structureren hun toekomstgericht gedrag zo dat ze vooraleerst pogen de omgeving aan hun doelen aan te passen. Later in de levensloop komt het secundair controlemodel in beeld. Ervaringen met gepleegde investeringen in de verandering van de omgeving (de winst- en verliesrekening) en een toenemend aantal leeftijdsgebonden beperkingen (werk, gezin, fysieke omstandigheden) reduceren de aantrekkelijkheid van nieuwe soortgelijke investeringen. Aanpassing van doelen aan de ervaren werkelijkheid, het secundaire

controlemodel, ligt voor oudere leeftijdsgroepen voor de hand (soms begeleid door gerichte, selectieve investeringen). Diepstraten (2006) vond onder leden van de keuzegeneratie nog een andere variant: niet proberen je omgeving aan te passen om je doelen te bereiken of je doelen bij te stellen en aan de omgeving aan te passen, maar van omgeving veranderen om je doelen te bereiken. Juist met het moderne flexibelere levensloopmodel voor ogen zouden jonge generaties niet blijven hangen in een situatie (werk, opleiding, relatie, etc.) die veel investeringen vergt om die naar eigen hand te zetten, maar veeleer opteren voor de overstap naar een nieuwe situatie waar weer van voorafaan volop geëxperimenteerd kan worden en nieuwe ervaringen opgedaan kunnen worden.

Wat zien wij in ons onderzoek? Is het soort controlemechanisme inderdaad vooral leeftijdsgebonden (generaties veranderen dus in de tijd) of blijkt er ook een generatie-effect op te treden? Blijven bijvoorbeeld oudere generaties meer geneigd om hun doelen aan de omgeving aan te passen, terwijl de keuzegeneratie meer probeert haar doelen overeind te houden door de omgeving aan te passen dan wel van omgeving te veranderen? Ook in tabel 8.3 staan de cijfers. We hebben hier ter vergelijking ook data toegevoegd uit een OSA-onderzoek van onze hand onder Nederlanders tot 40 jaar in 2002 (zie Vinken et al., 2003).

In tegenstelling tot de theoretische verwachtingen hanteert de grote meerderheid van zowel de oudere als de jongere generaties een secundair controlemechanisme: aanpassing aan de omgeving om wensen te bereiken is veruit het populairst, ook onder de jongste keuzegeneratie. Dat was zo in 2002 en dat is zeker zo in 2006. Introduceren we de optie van het veranderen van omgeving, dan kiest rond de 15% voor deze optie, maar prefereren binnen de generaties nog steeds de grootste groepen het secundaire controlemechanisme. In de cijfers gaat een interessante generationele coalitie schuil. Zoals we ook later nog aantreffen, zien we de babyboomers en hun kinderen in het jongste keuzegeneratiecohort gelijke keuzes maken. Bij de optie tussen óf een primair of een secundair controlemechanisme zijn zij het die meer dan de oorlogsgeneratie óf het oudste keuzegeneratiecohort voor een primair controlemechanisme gaan. Hebben ze drie opties dan kiezen de jongste en vervolgens oudste keuzegeneratie vaker dan de oudere generaties voor optie één (je omgeving veranderen) en iets vaker voor optie drie (van omgeving veranderen). Echter: de jongste keuzegeneratie en babyboomers verschuiven in grotere mate dan de oorlog- en oudere keuzegeneratie naar de derde variant van het 'van omgeving veranderen'.

De derde variant lijkt hoe dan ook geen optie voor de oorlogsgeneratie wat zeer waarschijnlijk duidt op een leeftijdseffect. Dat het oudste keuzegeneratiecohort in mindere mate meeschuift naar de derde 'opting-out'-variant kan ook met levensfase te maken hebben: vooral zij zijn immers het drukst met het combineren van hun carrière, een gezin met nog jonge kinderen en een overvolle vrijetijdsagenda. Dat toch nog 16% van hen deze variant kiest mag al enige verbazing wekken. We moeten voor de zekerheid nog eens vaststellen dat voor alle generaties het secundaire controlemechanisme de eerste keuze is en blijft. De allerjongste keuzegeneratieleden verdelen echter de kaarten het sterkst bij het aanbod van drie opties om met toekomst om te gaan. Ze worden met 33% kampioen primair controlemechanisme van alle generaties, ze zijn met bijna de helft het minst overtuigd van het secundair controlemechanisme en met 19% nipt de grootste supporters van het van omgeving veranderen om de eigen wensen te realiseren. Zo bezien komt dit beeld wel weer meer overeen met wat theoretisch verwacht mocht worden.

8.4 Toekomstplannen

In de vorige paragraaf gingen we in op oriëntaties op de toekomst en het omgaan met doelen en plannen in het algemeen. We hebben in 2006 de generaties ook stellingen voorgelegd over concrete manieren en plannen om met de toekomst om te gaan. Een moeilijk punt is het door elkaar heen lopen van mogelijk tegenstrijdige generatie- en levensfase-effecten. Uitgaande van een standaardlevensloopopvatting is het voor jongeren belangrijker om bijvoorbeeld toekomstplannen te maken en te gaan sparen 'voor later' dan voor oudere mensen die met pensioen zijn. Uitgaande van het verhaal over het verdwijnen van de standaardlevensloop, vervaging van levensfasen en een steeds meer open en onzekere toekomst mag echter verwacht worden dat huidige jongeren minder aan lange termijnplanning doen. Als we de nuancering van de Duitse levensloopsocioloog Mayer hierboven volgen, zouden oudere generaties en zeker ook de babyboomgeneratie - opgegroeid in het standaardlevensloopmodel - zich meer kunnen vinden in toekomstplanning.

Tabel 8.4: Hoe gaat u met de toekomst van uw eigen leven om?

	MG96				MG06			
	ik plan nu dingen voor mijn toekomst	ik hou me niet bezig met mijn toekomst	ik wil er liever niet over nadenken	N	ik plan nu dingen voor mijn toekomst	ik hou me niet bezig met mijn toekomst	ik wil er liever niet over nadenken	N
Oorlogsgeneratie	22	60	16	316	28	59	14	292
Babyboomgeneratie	36	54	10	525	38	52	10	631
Keuzegeneratie	40	50	10	551	39	50	12	927
Oudere keuzegeneratie	42	48	10	319	37	54	9	337
Jongere keuzegeneratie	38	53	9	232	39	47	14	569
Allen	35	55	11	1392	37	52	12	1840

Vet = significant (Pearson's Chi² p<.05).

Tabel 8.4: Hoe gaat u met de toekomst van uw eigen leven om?

Er zijn slechts een paar onderzoeken die ingaan op oriëntaties op de toekomst. Meestal betreft het hier onderzoek onder één bepaalde leeftijdsgroep, waardoor we weinig empirische vergelijkingen tussen generaties voorhanden hebben. Het onderzoek dat er is en op onze jongste generatie betrekking heeft, wijst vooralsnog weinig op niet-standaardlevens-loopopvattingen als het om de toekomst gaat. Zo concludeert Dieleman (2000b) uit een groot aantal Europese onderzoeken dat de overgrote meerderheid van jongeren een gezin en een vaste baan met een goed salaris nastreeft. Kwalitatief Nederlands onderzoek maakt duidelijk dat er nog sterk sociaal en gender gestructureerde oriëntaties op arbeid, volwassenheid en toekomstige levensplannen zijn.[viii] Ook in ons generatieonderzoek kijken we naar toekomstplannen. We hebben eerst een algemene vraag gesteld over hoe men met de toekomst omgaat (1996-2006).

Tabel 8.4 laat dit zien.

Zowel in 1996 als in 2006 zien we een vrij stabiele meerderheid die zich niet met de eigen toekomst zegt bezig te houden. Slechts een klein aandeel van de Nederlanders wil zelf niet over de toekomst nadenken terwijl een ongeveer een op de vier zegt nu dingen voor de toekomst te plannen. In beide jaren zijn het vaker leden van de babyboom- en de keuzegeneratie die met toekomstplannen bezig zijn dan leden van de oorlogsgeneratie. In 1996 en 2006 zien we dat de jongere keuzegeneratiecohorten zich niet veel van de oudere onderscheiden in termen van het plannen. Wel verschuiven de jongste cohorten in 2006 meer richting het niet willen nadenken over de toekomst. Ook in beide jaren hebben we de generaties een tiental uitspraken voorgelegd over het omgaan met de toekomst. Tabel 8.5 laat alle cijfers zien.

Tabel 8.5: Uitspraken over het omgaan met de toekomst

De toekomst is onvoorspelbaar, ik leef leven bij de dag	MG99					MG06				
	(Zeer) meer	Neutraal	(Zeer) meer			(Zeer) meer	Neutraal	(Zeer) meer		
	overtuigd	overtuigd	overtuigd	N		overtuigd	overtuigd	overtuigd	N	
Oorlogsgeneratie	12	19	70	114	34	23	37	287		
Babyboomgeneratie	17	25	50	519	30	29	43	610		
Kruisgeneratie	23	28	48	521	27	36	37	886		
Oudere keuzegeneratie	27	27	46	808	29	37	34	948		
Jongere keuzegeneratie	18	31	52	713	26	36	38	528		
Allen	18	25	37	1354	29	33	38	1783		
Ik vind het interessant om te zien hoe het gaat										
Oorlogsgeneratie	23	35	41	908	27	31	43	287		
Babyboomgeneratie	38	39	22	513	38	34	29	654		
Kruisgeneratie	54	31	13	519	50	31	19	853		
Oudere keuzegeneratie	53	34	14	803	46	36	18	940		
Jongere keuzegeneratie	43	27	32	717	51	28	29	522		
Allen	42	31	23	1341	42	32	26	1754		
Ik vind het prettig om over de toekomst na te denken										
Oorlogsgeneratie	13	46	39	298	18	30	52	287		
Babyboomgeneratie	16	44	40	505	20	37	41	611		
Kruisgeneratie	14	39	47	498	18	39	43	852		
Oudere keuzegeneratie	15	39	46	792	17	47	36	945		
Jongere keuzegeneratie	12	39	49	705	19	33	48	527		
Allen	13	41	43	1301	19	37	44	1763		
Ik vind het belangrijk om mijn tijd te verspillen										
Oorlogsgeneratie	12	32	56	310	18	25	66	285		
Babyboomgeneratie	19	36	45	512	20	34	46	599		
Kruisgeneratie	21	39	40	511	23	37	42	874		
Oudere keuzegeneratie	19	41	38	803	22	39	49	944		
Jongere keuzegeneratie	24	33	43	708	21	37	43	521		
Allen	18	36	46	1312	19	34	47	1768		

Vet = significant (F-waarde p<.05, ANOVA), getest op gemiddelde van alle antwoorden met missing 6-moet over nagedacht.

Tabel 8.5: Uitspraken over het omgaan met de toekomst

Ik vind het belangrijk om een deel van mijn inkomen in verzekeringen te stoppen	MG99					MG06				
	(Zeer) meer	Neutraal	(Zeer) meer			(Zeer) meer	Neutraal	(Zeer) meer		
	overtuigd	overtuigd	overtuigd	N		overtuigd	overtuigd	overtuigd	N	
Oorlogsgeneratie	45	38	23	285	17	31	59	282		
Babyboomgeneratie	28	42	41	563	16	34	59	603		
Kruisgeneratie	25	37	38	485	15	36	53	823		
Oudere keuzegeneratie	29	37	48	794	12	38	54	849		
Jongere keuzegeneratie	37	36	34	748	11	32	57	483		
Allen	39	34	36	1773	14	33	52	1767		
Ik vind het belangrijk om mijn leven bij de dag te leven										
Oorlogsgeneratie	10	31	43	265	17	35	48	281		
Babyboomgeneratie	25	44	36	486	23	41	34	611		
Kruisgeneratie	20	49	24	475	29	49	22	849		
Oudere keuzegeneratie	15	40	24	785	18	41	38	845		
Jongere keuzegeneratie	11	41	24	731	30	37	28	508		
Allen	20	41	31	1338	29	40	32	849		
Ik vind het belangrijk om te zien hoe het gaat										
Oorlogsgeneratie	19	38	14	187	11	28	17	289		
Babyboomgeneratie	28	11	19	518	16	26	18	619		
Kruisgeneratie	16	25	19	497	10	29	19	853		
Oudere keuzegeneratie	13	38	19	799	15	34	18	945		
Jongere keuzegeneratie	22	12	19	738	16	25	18	527		
Allen	19	28	18	1333	11	26	19	1754		
Ik vind het belangrijk om mijn tijd te verspillen										
Oorlogsgeneratie	18	43	48	251	17	33	38	285		
Babyboomgeneratie	20	49	23	519	18	42	27	605		
Kruisgeneratie	42	18	22	493	18	37	38	823		
Oudere keuzegeneratie	39	18	22	805	42	39	19	945		
Jongere keuzegeneratie	49	37	28	751	33	33	38	527		
Allen	39	41	27	1293	33	38	38	1766		
Ik vind het belangrijk om een deel van mijn inkomen in verzekeringen te stoppen										
Oorlogsgeneratie	18	38	41	309	21	42	37	285		
Babyboomgeneratie	40	39	17	518	40	36	38	603		
Kruisgeneratie	59	15	17	501	43	33	24	853		
Oudere keuzegeneratie	48	37	28	801	48	32	28	945		
Jongere keuzegeneratie	49	27	13	737	49	34	27	527		
Allen	49	36	23	1339	49	36	25	1766		

Vet = significant (F-waarde p<.05, ANOVA), getest op gemiddelde van alle antwoorden met missing 6-moet over nagedacht.

Tabel 8.5: Uitspraken over het omgaan met de toekomst

Ik vind het belangrijk om een deel van mijn inkomen in verzekeringen te stoppen	MG99					MG06				
	(Zeer) meer	Neutraal	(Zeer) meer			(Zeer) meer	Neutraal	(Zeer) meer		
	overtuigd	overtuigd	overtuigd	N		overtuigd	overtuigd	overtuigd	N	
Oorlogsgeneratie	19	35	46	289	20	27	54	287		
Babyboomgeneratie	12	32	56	515	15	27	58	607		
Kruisgeneratie	23	30	47	490	20	36	44	842		
Oudere keuzegeneratie	16	32	52	802	22	32	46	946		
Jongere keuzegeneratie	34	28	38	789	18	38	44	495		
Allen	18	32	50	1295	18	31	51	1736		

Vet = significant (F-waarde p<.05, ANOVA), getest op gemiddelde van alle antwoorden met missing 6-moet over nagedacht.

Tabel 8.5: Uitspraken over het omgaan met de toekomst

Voordat we meer samenvattend de grote hoeveelheid informatie uit tabel 8.5 analyseren, kunnen we constateren dat de uitspraken over toekomstplannen bijzonder aan lijken te slaan bij de oorlogsgeneratie. Bij bijna alle onderwerpen

geven vooral leden van deze generatie aan het eens te zijn: bij de dag leven, de dag plannen, geen tijd verspillen, een verloop van het leven uitgestippeld hebben, zo vroeg mogelijk toekomstplannen maken en sociale contacten ruim van tevoren plannen. Hoe jonger de generaties, hoe minder ze dat doen, in 1999 of in 2006. Met de jongste keuzegeneratie is wel iets bijzonders aan de hand: elke morgen de dag plannen is iets wat ze in 1999 sterk afwezen, in 2006 daalt de felle afwijzing en onderscheiden ze zich hierin niet meer. Ook steunen ze in 2006 het zo vroeg mogelijk toekomstplannen evidentier dan ze in 1999 deden en hetzelfde geldt voor het ruim van tevoren plannen van sociale contacten. De babyboomers waren in 1999 kampioen geld opzij leggen voor de oude dag. In 2006 voegt de oorlogsgeneratie zich in dit koor. De oudere keuzegeneratiecohorten vinden dit onderwerp nog minder van belang dan ze al in 1999 vonden. Tot slot blijkt dat alle generaties in gelijke mate en in meerderheid het prettig vinden om over de toekomst na te denken en te sparen voor 'moeilijke tijden'. We hebben een poging gedaan om de antwoorden op de uitspraken terug te brengen naar enkele achterliggende dimensies. **[ix]** Dit stelt ons in staat om de grote hoeveelheid informatie meer verdicht samen te vatten.

Tabel 8.6. Dimensies in het omgaan met de toekomst: plannen en sparen

Gemiddelden	MG99			MG06		
	Plannen	Sparen	N	Plannen	Sparen	N
Oorlogsgeneratie	0,69	-0,29	237	0,65	-0,08	260
Babyboomgeneratie	-0,83	0,12	469	-0,01	0,06	562
Keuzegeneratie	-0,30	0,01	432	-0,22	-0,02	756
Oudere keuzegeneratie	-0,25	0,09	275	-0,29	-0,04	319
Jongere keuzegeneratie	-0,38	-0,08	158	-0,17	0,00	438
Allen	0,00	0,00	1138	0,00	0,00	1579

Vet = significant (F-waarde p<.05; ANOVA).

Het blijkt dat de scores op de uitspraken gedragen worden door twee factoren: 'plannen' en 'sparen'. De dimensie 'plannen' ligt achter de uitspraken 'Het liefst plan ik de tijd die ik aan sociale contacten besteed ruim van tevoren', 'Ik vind dat iemand elke morgen zijn dag moet plannen', 'Ik vind het belangrijk zo vroeg mogelijk toekomstplannen te maken', 'Het verdere verloop van mijn leven heb ik redelijk goed uitgestippeld' en ook 'Ik vind het belangrijk om geen tijd te verspillen'. **[x]** De dimensie 'sparen' bestaat uit de uitspraken: 'Ik vind het belangrijk nu te sparen voor 'moeilijke' tijden', 'Ik vind het belangrijk nu geld opzij te leggen voor mijn oude dag' en 'Ik vind het belangrijk nu een deel van mijn inkomen in verzekeringen te stoppen'. **[xi]**

Hoe scoren de verschillende generaties en cohorten binnen de jongste keuzegeneratie? Tabel 8.6 toont de gegevens. Het valt op dat in 1999 de generaties wat plannen betreft stevig uit elkaar liepen. De verschillen zijn sterk te noemen. Vooral de oorlogsgeneratie gaat planmatig door het leven, de babyboomers hebben wat dit betreft een modaal profiel en de keuzegeneratie is

hier duidelijk het minst mee bezig. Tussen de oudere en jongere keuzegeneratie onderling doen zich geen verschillen voor. In

2006 is het generationele onderscheid nog wel aanwezig, maar iets afgezwakt en dat lijkt vooral terug te voeren op een minder grote afkeer van plannen onder de keuzegeneratie. Het is wel duidelijk dat de jongste keuzegeneratie het gemiddelde van de keuzegeneratie naar beneden trekt: juist zij zijn minder negatief geworden over planmatig met de toekomst om gaan. De oudere keuzegeneratie daarentegen is zelfs gesterkt in hun afkeer hiervan. In 1999 is er ook een verschil, zij het een matig verschil, in de spaargeneigdheid van generaties. De belangstelling voor sparen voor later is zwak bij de oorlogsgeneratie, sterker onder de babyboomers en al weer wat zwakker onder de keuzegeneratieleden. In 2006 is het significante generationele spaaronderscheid verdwenen. Alle generaties en ook de twee cohorten binnen de keuzegeneratie leggen in 2006 een even modale belangstelling voor sparen aan de dag. Kortom: de keuzegeneratie ging eerst beduidend minder planmatig met haar toekomst, maar in 2006 onderscheiden ze zich niet meer zo sterk van oudere generaties. Dat geldt echter vooral voor de jongere keuzegeneratie.

8.5 Toekomstkeuzes

Minder voorgeschreven paden naar de toekomst betekenen dat een individu meer zeggenschap en meer greep kan hebben op het verloop van de eigen toekomst, gebaseerd op eigen preferenties. De cultuur van 'hoe het hoort' is veranderd in een cultuur van 'hoe het kan'. De toekomst ligt open en velen hebben de kans daar zelf vorm en betekenis aan te geven. Een dergelijke toekomst vergt een ander perspectief en andere vermogens en vaardigheden, het meest nog van diegenen die nog relatief veel toekomst hebben: jongeren. De toegenomen vrijheid zelf keuzes te maken vraagt een flexibele instelling, grote veranderingsgezindheid, kennis van alternatieven, het vermogen zelf beslissingen te nemen en sterke schouders om voor de gevolgen van die beslissingen ook zelf de verantwoordelijkheid te dragen. Noodzakelijk geachte vaardigheden beginnen niet voor niets vaak met het woord 'zelf'. We noemen zelfsturing, zelfcontrole, zelfregie, zelfredzaamheid, zelfbeschikking, zelfverwerkelijking, zelfontplooiing, zelfreflectie (leidend tot) zelfinzicht, zelfkennis, zelfbewustheid, zelfrespect, zelfstandigheid en tot slot zelfvertrouwen. De keuzebiografie vraagt om nieuwe 'levensmanagement-competenties'. Welke dat precies zijn is moeilijk te herleiden, maar in het jeugd- en levenslooponderzoek keren een paar competenties steeds

nadrukkelijk terug.

Allereerst gaat het om reflectieve biografische competenties of biograficiteit: het reflecterend vermogen om nieuwe aan eerdere ervaringen te koppelen en deze als zingevend en als basis voor de verdere vormgeving van de eigen biografie te zien.**[xii]** Een continu proces van reflecteren en uitproberen hoe individuen zichzelf, hun relaties, leren, werk, vrije tijd en toekomst voor zich zien. Deze biografische zelfreflectie wordt gezien als startpunt om te komen tot maatschappelijke participatie. Maar ook als referentiepunt, omdat voortdurend 'getest' moet worden of deze participatie nog past bij de eigen wensen, hoe men nog beter aan biografische zelfbepaling kan toekomen (Vinken et al., 2005).**[xiii]**

Behalve deze meer cognitieve en houdingscomponent, zou ook een adequate handelingsstrategie ('coping') vereist zijn. In dit verband wordt ook wel gewezen op het belang van 'active individualization'. Côté (2002: 119) omschrijft dit als actieve, strategische handelingen gericht op persoonlijke groei en levensprojecten ter onderscheiding van 'passive individualization' als de passieve acceptatie van door de massa-industrie 'voorverpakte' identiteiten. 'Actief individualisme' komt in de Nederlandse literatuur vooral terug als actieve zelfsturing (zie bijvoorbeeld Dieleman & Van der Lans, 1999). In de jeugdsociologische literatuur wordt echter benadrukt dat een adequate copingstrategie in een laat-moderne samenleving echter geen gerichte sturing naar vooraf bekende doelen betekent. Vaste, gerichte plannen zijn onmogelijk en geven te weinig flexibiliteit in een snel veranderende samenleving, waarin zoveel opties mogelijk zijn. De kunst is om niet te plannen, maar wel op korte termijn te kiezen en te handelen: opties exploreren, inspelen op toevallige kansen, risico's nemen, stap voor stap bepalen wat bevalt of niet bevalt zonder een concreet einddoel voor ogen te hebben (Leccardi, 2005). Recentelijk wordt ook gewezen op het vermogen het belang van grote, losse, heterogene persoonlijke netwerken te erkennen en deze te kunnen opbouwen en onderhouden als noodzakelijke voorwaarde voor een dergelijke strategie (Walther et al., 2005).

De gewenste houding en handelingsstrategie worden aan de identiteit als geheel gekoppeld. Voor biografische zelfbepaling zou een reflexieve (Giddens, 1991), dynamische identiteit nodig zijn. Een identiteit die stabiel (in de betekenis van 'weten wat bij je past, wat je wil') en tegelijk flexibel genoeg is om met continue veranderingen om te gaan. Het zelfbegrip van laat-moderne mensen zou bijeengehouden worden door iemands perceptie van zijn eigen leven; een

levensverhaal dat echter continue geherinterpreteerd en aangepast wordt (Alheit, 1994). In de spaarzame Nederlandse jeugdsociologische literatuur wordt ook gewezen op het belang van 'affiniteiten' (Dieleman & Van der Lans, 1999; Meijers & Wijers, 1997): coherentie in identiteit moet niet gevormd worden door hechte bindingen, maar door de geneigdheid tot bindingen, zelf gekozen bindingen die op alle levensdomeinen onderwerp van reflectie en voor herziening vatbaar zijn.

Leven wordt synoniem met een levenslang en levensbreed identiteitsproject. Wanneer de eigen biografie tot hoofdthema van het eigen leven wordt, wordt ook de ontwikkeling van het 'eigen ik' de belangrijkste levensopdracht: pas als je weet wie je bent, weet je welke keuzes je moet maken (Vinken et al., 2005). Sommige jeugdsociologen signaleren dat de nadruk op het eigen 'ik' bovendien sterk verbonden wordt met het benadrukken van 'jezelf zijn'. Hierbij gaat het niet zozeer om cognitieve ontplooiing, jezelf vormen, maar om je zuivere ik ontdekken, waarbij emoties als meest 'zuivere' uitdrukking van 'jezelf zijn' ervaren worden (Elchardus, 1999). Ook Schulze (1992) in zijn standaardwerk 'Die Erlebnisgesellschaft' haakt hier op in. Het moderne individu kenmerkt zich volgens Schulze door een op zichzelf betrokken belevingswereld, waarin het werken aan de eigen ervaring een doel op zich is geworden; een ervaring die het stempel moet dragen van een unieke, eigen constructie. Gevolg is dat sociale relaties en bezigheden vooral beoordeeld worden op belevingswaarde, emotionele kwaliteit. De eigen gemoedstoestand is daarmee de nieuwe richtsnoer voor mensen geworden en heeft daarmee de functie van de voorgeschreven normen overgenomen. Hiermee is het individu geheel op zichzelf aangewezen en moet het steeds opnieuw keuzes maken, waarbij 'nieuwe ervaringen' en een 'goed gevoel' de enige leidraad zijn en het individu geneigd zal zijn steeds nieuwe belevingen op te zoeken. Leven, zo lijkt het, vergt de creatie van een authentieke persoonlijkheid, het volgen van een uniek, authentiek levensplan, omdat een individualistische houding op zich niet meer onderscheidend genoeg is (Taylor, 1991). In de jeugdsociologische traditie verwijzen deze competenties overigens niet naar onveranderlijke persoonlijke eigenschappen, maar naar te leren, vooral in sociale netwerken te ontwikkelen persoonlijke hulpbronnen (Walther et al., 2005; Diepstraten, 2006).

Tabel 8.7. Uitspraken over het omgaan met toekomstkeuzes

	Middel			
	Gedruisde mensen	Standaard	Gedruisde mensen	N
Ik denk erover na om een unieke weg te vinden die anders is van de rest van de wereld voor de keuzes die ik maak				
Gedruisde generatie	11	11	10	277
Individuele generatie	10	11	10	276
Keuzegeneratie	10	11	10	275
Oudere keuzegeneratie	11	10	11	277
Jongere keuzegeneratie	10	11	10	276
Alle	10	11	11	276
Ik heb niet meer te ontdekken met de keuzes die ik maak				
Gedruisde generatie	17	11	10	275
Individuele generatie	16	11	10	274
Keuzegeneratie	17	11	10	276
Oudere keuzegeneratie	17	11	10	276
Jongere keuzegeneratie	16	11	10	275
Alle	17	11	10	276
Ik wil de keuzes maken, maar ik doe dit op mijn manier, niet op de manier van de rest van de wereld				
Gedruisde generatie	11	11	10	275
Individuele generatie	11	11	10	275
Keuzegeneratie	11	11	10	275
Oudere keuzegeneratie	11	11	10	275
Jongere keuzegeneratie	11	11	10	275
Alle	11	11	10	275
Ik wil de keuzes maken, maar ik doe dit op mijn manier, niet op de manier van de rest van de wereld, op de manier van mijn generatie				
Gedruisde generatie	7	11	10	276
Individuele generatie	11	11	10	276
Keuzegeneratie	10	11	10	275
Oudere keuzegeneratie	8	11	10	274
Jongere keuzegeneratie	11	11	10	275
Alle	10	11	10	275
Ik heb het idee dat ik op mijn manier de keuzes maak, op de manier van mijn generatie				
Gedruisde generatie	11	11	10	277
Individuele generatie	11	11	10	276
Keuzegeneratie	11	11	10	276
Oudere keuzegeneratie	11	11	10	276
Jongere keuzegeneratie	11	11	10	276
Alle	11	11	10	276

Van = significant ($p < 0,05$), ANOVA; groei op gezinsniveau van alle respondenten met minstens 6-aansluitende gegevens.

Juist de keuzegeneratie zou bij uitstek met deze nieuwe competenties geconfronteerd worden. Wat vinden we hiervan terug? Op welke manieren gaan zij om met toekomstkeuzes en is dat inderdaad zo anders dan oudere generaties? Tabel 8.7 rapporteert de cijfers over een 15-tal uitspraken op dit terrein. Helaas geen trendgegevens, maar wel zeer recente cijfers.

Ook deze 15 uitspraken zullen we in samenhang bekijken. Daarover zo meer. Op het niveau van de verschillende uitspraken kunnen we een aantal opvallende zaken noemen. Hoe jonger de generaties, hoe minder ze bij het keuzes maken afgaan op wat ze van tevoren bedacht hebben, hoe minder ze het liefst definitieve keuzes maken, hoe minder ze aangeven zich vooraf goed geïnformeerd te hebben en hoe meer ze bereid zijn zekerheden op te geven. De jongste leden van de keuzegeneratie lijken in het keuzedomein omnivoren: ze benadrukken meer dan hun oudere tegenvoetters en veelal ook meer dan oudere generaties dat ze hun eigen unieke weg beredeneren voor ze keuzes maken, ze afstemming zoeken met hun diepste kern en passie, opties open willen houden, gewoon dingen uitproberen om te zien of het wat voor ze is, veel met anderen praten voor ze keuzes maken, zoveel mogelijk uitdagingen en veranderingen willen, zowel in materiële als persoonlijke zin willen groeien en zoveel mogelijk kansen willen hebben op onverwachte wendingen in hun leven. Dat is wat we theoretisch hadden verwacht. De voorkeur van de jongste cohorten voor allerlei mogelijke

Tabel 8.7. Uitspraken over het omgaan met zwelzwaai(zwaai) voorbij

	Males			
	Genit. gener.	Boomer	Genit. gener.	Y
Ik zou het liefst zoveel mogelijk opties open, zodat ik nog altijd alle keuzes op kan				
Oorlogsgeneratie	51	37	48	280
Babyboomgeneratie	33	33	57	370
Keuzegeneratie	32	43	51	408
Oudere Keuzegeneratie	32	38	58	341
Jongere Keuzegeneratie	31	33	58	329
Alles	31	35	51	2719
Ik maak het liefst definitieve keuzes, zodat ik niet steeds lastig en bijltens verander				
Oorlogsgeneratie	32	36	42	281
Babyboomgeneratie	23	28	58	370
Keuzegeneratie	24	31	41	401
Oudere Keuzegeneratie	24	38	38	342
Jongere Keuzegeneratie	24	31	43	328
Alles	23	33	47	2719
Ik probeer gewoon dingen uit en te zien of het wat voor me is				
Oorlogsgeneratie	36	38	36	289
Babyboomgeneratie	21	31	41	370
Keuzegeneratie	30	37	42	404
Oudere Keuzegeneratie	28	47	31	340
Jongere Keuzegeneratie	28	31	46	327
Alles	27	38	41	2719
Voor ik keuze maak probeer ik er veel van anderen over				
Oorlogsgeneratie	31	31	31	289
Babyboomgeneratie	21	41	31	370
Keuzegeneratie	23	31	44	402
Oudere Keuzegeneratie	28	36	36	340
Jongere Keuzegeneratie	28	38	38	328
Alles	27	36	37	2719
Als ik keuze maak heb ik er een beetje goed gevoel over				
Oorlogsgeneratie	8	18	24	289
Babyboomgeneratie	9	26	41	370
Keuzegeneratie	18	34	36	404
Oudere Keuzegeneratie	19	36	34	340
Jongere Keuzegeneratie	18	31	37	327
Alles	9	29	34	2719

Y = significant (F-waarde p < .05, ANOVA) gescre op geschiktheid van alle antwoorden over een zwaai (vrij) over tegehoede.

manieren om keuzes te maken doet denken aan eerder loopbaanonderzoek waarbij vooral de jongste cohorten al de mogelijke - dus ook tegenstrijdige - loopbaanopties van harte onderschreven (Vinken et al., 2003; Vinken, 2007). Het lijkt een kenmerk van het jong-zijn waarbij alles nog mogelijk is en geen enkele optie op wat voor type toekomst dan ook bij voorbaat uitgesloten hoeft te worden. Zoals, terugkerend naar de tabel, we eerder al opmerkten gaan de babyboomgeneratie en de jongste keuzegeneratie, niet zelden kinderen van babyboomers, soms hand in hand. Ook hier zien we

dat: de babyboomers en hun kinderen willen meer dan de oorlogs- en oudere keuzegeneratieleden kans hebben op onverwachte wendingen in het leven. De babyboomers zijn overigens sterk in het benadrukken dat ze ook het liefst kiezen uit wat er op hun pad komt en hen op dat moment aanspreekt. Dat is een begrijpelijke houding als men bedenkt dat deze generatie in een periode opgroeide waarin er kansen te over waren.

Als we de antwoorden op bovenstaande uitspraken weer proberen te reduceren tot een beperkt aantal dimensies, zonder vooraf iets vast te leggen, vinden we er twee. **[xiv]** De eerste dimensie, die we ‘wending’ noemen, wordt vooral bepaald door uitspraken als: ‘Ik wil zoveel mogelijk uitdagingen en veranderingen in mijn leven’, ‘Ik probeer gewoon dingen uit om te zien of het wat voor me is’ en ‘Ik geef zekerheden op als dat nodig is om mijn eigen passie te blijven volgen’ en ‘Ik wil zoveel mogelijk kans hebben op onverwachte wendingen in mijn leven’. Deze

Tabel 8.7: Uitkomsten over het nagaan van (re)acties (overig)

	Males			
	Direct naar acties	Versteld	Over naar acties	%
1) Ik wil eerst mogelijk uitgaan van de voorkeuren in mijn leven				
Contingentsen	42	38	39	38%
Subcontingentsen	37	44	35	40%
Autonomsen	38	43	27	40%
Ordelessen	36	43	23	39%
Overgevoeligen	37	46	31	42%
Alles	35	42	33	41%
2) Ik wil eerst bedenken of ik de wiel te rijen mijn eigen plan in mijn leven				
Contingentsen	40	33	38	37%
Subcontingentsen	40	35	23	38%
Autonomsen	36	36	25	40%
Ordelessen	37	33	25	39%
Overgevoeligen	35	33	33	40%
Alles	37	33	29	39%
3) Ik wil eerst bedenken hoe ik mogelijk op een manier gaan in mijn leven				
Contingentsen	33	41	40	40%
Subcontingentsen	30	39	34	40%
Autonomsen	30	41	31	40%
Ordelessen	30	39	34	40%
Overgevoeligen	33	40	37	40%
Alles	30	40	35	40%
4) Ik wil eerst mogelijk uitgaan van de voorkeuren in mijn leven				
Contingentsen	1	14	71	86%
Subcontingentsen	4	27	47	81%
Autonomsen	4	26	46	80%
Ordelessen	4	26	46	80%
Overgevoeligen	7	39	74	82%
Alles	4	26	49	81%
5) Ik wil eerst mogelijk hoe ik mijn eigen plan kan uitvoeren in mijn leven				
Contingentsen	31	35	44	40%
Subcontingentsen	30	42	39	40%
Autonomsen	40	39	27	40%
Ordelessen	40	40	34	40%
Overgevoeligen	40	39	37	40%
Alles	39	40	37	40%

Van: significant (F-waarde p < .05, ANOVA), getest op gunstigheid van alle generaties met mening (0=niets overigste).

dimensie komt bijna verassend sterk overeen met de elementen die de levenslooptheoretici noemen als ze schrijven over de reflexieve biografisering als een nieuw levensloopmodel. Een vergrote kans op wendingen in de levensloop, door zelf te experimenteren en door zekerheden te laten varen, worden in dat model sterk gewaardeerd, precies zoals deze ‘wending’-dimensie laat zien. Een nuancering is dat anders dan verwacht het al dan niet eerst willen ontdekken wie men is alvorens keuzes te maken niet in deze ‘wending’-dimensie is opgenomen.

Ook in de tweede dimensie, die we hier ‘eigen plan’ noemen, komt dit element niet voor. Uitspraken in de ‘eigen plan’-dimensie zijn vooral: ‘Als ik keuzes maak heb ik me van tevoren goed geïnformeerd’, ‘Als ik keuzes maak, ga ik af op wat ik van tevoren bedacht heb’, ‘Ik denk eerst na over mijn eigen, unieke weg in de toekomst voor ik keuzes maak’ en ‘Ik maak het liefst definitieve keuzes, zodat ik niet steeds hoeft te blijven veranderen’. Dat laatste is iets wat in de ‘wending’-dimensie als negatief wordt ervaren. De ‘eigen plan’-dimensie lijkt te passen bij mensen die eerst een gedegen fundament willen leggen voordat ze keuzes maken, keuzes die ze ook niet meer willen terugnemen. Dit lijkt in tegenspraak met het nieuwe levensloopmodel. Toch is het dat niet voor de volle honderd procent. Ook in het nieuwe levensloopmodel staat het zich goed informeren, nadenken over de eigen weg die moet worden bewandeld, onder andere via het reflecteren op gemaakte keuzes en uitgevoerde experimenten bovenaan de verlanglijst. Alleen koppelt de theorie dit aan het principiële streven naar het maken van herneembare keuzes en het openstaan voor onverwachte nieuwe wendingen. Een verdere aanwijzing dat er niet één uniek model is die dé moderne levensloop vertegenwoordigt is dat het ‘afstemmen van keuzes op de eigen diepste kern, de eigen passie’, iets wat zeer typerend is voor het nieuwe levensloopmodel, positief bijdraagt aan beide dimensies. Ook is het tekenend dat het ‘openhouden van opties, zodat men nog alle kanten op kan’ niet sterk bepalend is voor één van beide dimensies. [xv] We gaan nog na of er nog andere patronen in de antwoorden zitten, maar eerst bekijken we de positie van onze generaties. Tabel 8.8 laat de cijfers zien.

De generaties en de beide cohorten binnen de jongste generatie scoren alle

gematigd op de twee dimensies. De oorlogsgeneratie is duidelijk het minst geporteerd van wendingen in de levensloop. De babyboom- en de keuzegeneratie ontlopen elkaar niet veel in een gemiddelde waardering voor deze wendingen.

Tabel 8.8: Dimensies in het omgaan met toekomstkeuzes

Gemiddelden	Wending	MG06	
		Eigen plan	N
Oorlogsgeneratie	-0,28	0,29	243
Babyboomgeneratie	0,00	0,01	517
Keuzegeneratie	0,07	-0,10	729
Oudere keuzegeneratie	-0,07	-0,20	298
Jongere keuzegeneratie	0,16	-0,03	432
Allen	0,00	0,00	1489

Vet = significant (F-waarde $p < .05$, ANOVA). Het gaat hier om gemiddelden op factorscores (gemiddelde voor de hele groep is altijd precies 0, schaal loopt van -1 tot +1). Cronbach's alpha's van (toetscore) zijn respectievelijk 0,74 en 0,70.

Tabel 8.8: Dimensies in het omgaan met toekomstkeuzes

Het is de jongere keuzegeneratie die zich meer herkent in een levensloopmodel dat wendingen en verandering voorstaat. Even goed zijn de verschillen tussen de generaties en de twee jongste cohorten, hoewel significant, niet bijzonder sterk. Dat geldt ook voor de scores op de 'eigen plan'-dimensie. Het valt op dat de oorlogsgeneratie en de oudere keuzegeneratiecohorten respectievelijk meer en minder zien in het volgen van een eigen plan in de levensloop.

De 15 uitspraken uit tabel 8.7 zijn gebaseerd op het onderzoek van Diepstraten (2006). Zij vond in haar kwalitatieve onderzoek drie kernelementen bij het thema toekomstkeuzes: richtsnoer, aanpak en gewenste opbrengst. Als jonge mensen keuzes maken houden ze in een zekere mate vast aan een paar uitgangspunten, zoals afwachten wat er op het pad komt of juist van te voren eerst goed nadenken. Dit type uitgangspunten vatten we hier onder 'richtsnoer' samen. De eerste vijf uitspraken horen bij 'richtsnoer'. De tweede set van vijf uitspraken bij 'aanpak' verwijzen naar de manier waarop keuzes gemaakt worden: probeert men dingen uit, informeert men zich en dergelijke. De laatste vijf uitspraken vallen onder 'gewenste opbrengst'.**[xvi]** We hebben binnen elk blok gekeken of we één of meerdere dimensies konden vinden.**[xvii]**

In het blok 'richtsnoer' tekenen zich twee afzonderlijke dimensies af: de 'geplande weg' en 'openheid'.**[xviii]** De 'geplande weg' gaat vooral om uitgestippelde en voorbedachte strategieën. Het omvat de uitspraken 'Ik denk eerst na over mijn eigen, unieke weg in de toekomst voor ik keuzes maak', 'Als ik keuzes maak, stem ik die af op mijn diepste kern, op wat bij mijn passie past' en 'Als ik keuzes maak, ga ik af op wat ik van tevoren bedacht heb'. De 'openheid'-dimensie bevat

instemmers met de uitspraken 'Ik hoef niet eerst te ontdekken wie ik wil worden voor ik keuzes maak' en 'Ik kies het liefste uit wat er op mijn pad komt en me dan, op dat moment, aanspreekt'.

Tabel 8.9: Richtsnoer, aanpak en gewenste opbrengst in toekomstkeuzes

Gemiddelden	MGDS								
	Richtsnoer			Aanpak			Gewenste opbrengst		
	Geplande weg	Openheid	N	Info	Try-out	N	Flex	Groei	N
Oorlogsgeneratie									
Babyboomgeneratie	0,18	-0,11	261	0,22	-0,25	276	-0,20	0,12	258
Keuzegeneratie	0,01	0,08	523	0,01	-0,01	579	-0,01	-0,04	554
Oudere keuzegeneratie	-0,07	-0,02	764	-0,08	0,09	825	0,08	-0,01	779
Jongere keuzegeneratie	-0,19	0,08	313	-0,19	-0,03	331	-0,03	-0,16	319
Oorlogsgeneratie	0,02	-0,08	451	-0,01	0,17	494	0,15	0,08	460
Allen	0,00	0,00	1138	0,00	0,00	1680	0,00	0,00	1579

Vet = significant (F-waarde $p < 0,05$; ANOVA).

Tabel 8.9: Richtsnoer, aanpak en gewenste opbrengst in toekomstkeuzes

Wat opvalt als we de scores van de generaties in tabel 8.9 nader inspecteren is dat vooral de oorlogsgeneratie de 'geplande weg'-keuze maakt anders dan de babyboom- en keuzegeneratie. Het zijn weer de oudere cohorten van de keuzegeneratie die de geplande-wegkeuze het minst ondersteunen. Zij zijn degenen die het sterkst de nadruk leggen op 'openheid' in vergelijking tot de jongere keuzegeneratieleden. De verschillen zijn overigens uiterst zwak te noemen.

In het 'aanpak'-blok komen ook twee dimensies naar voren. **[xix]** De eerste, 'info'-dimensie wordt gedragen door uitspraken als 'Als ik keuzes maak heb ik me van tevoren goed geïnformeerd', 'Ik maak het liefst definitieve keuzes, zodat ik niet steeds hoef te blijven veranderen' en 'Voor ik keuzes maak praat ik er veel met anderen over'. De tweede, 'try-out' dimensie ligt achter de uitspraken 'Ik probeer gewoon dingen uit om te zien of het wat voor me is' en 'Ik hou het liefst zoveel mogelijk opties open, zodat ik nog altijd alle kanten op kan'. Opnieuw zijn er verschillen tussen de generaties en de jongste cohorten, zoals tabel 8.9 ook laat zien, maar ook deze zijn niet sterk. De oorlogsgeneratie benadrukt de 'info'-dimensie en keert zich af van de 'try-out'-dimensie. Het zijn de oudste keuzegeneratieleden die weinig zien in de 'info'-dimensie en de jongste keuzegeneratieleden die meer op hebben met de 'try-out'-dimensie.

Tot slot, de vijf uitspraken rondom de 'gewenste opbrengst' van toekomstkeuzes. **[xx]**

Ook nu weer zijn er twee dimensie te vinden. We noemen de eerste de 'flex'-dimensie en de tweede de 'groei'-dimensie. Uitspraken in de 'flex'-dimensie zijn: 'Ik geef zekerheden op als dat nodig is om mijn eigen passie te blijven volgen', 'Ik wil zoveel mogelijk kans hebben op onverwachte wendingen in mijn leven' en 'Ik wil zoveel mogelijk uitdagingen en veranderingen in mijn leven'. De groei'-dimensie valt terug op de uitspraak 'Ik wil er in materiële zin zoveel mogelijk op vooruit kunnen gaan in mijn leven' en in mindere mate op 'Ik wil zoveel mogelijk als persoon kunnen groeien in mijn leven'. De generaties ontlopen elkaar weer niet veel als het om de gewenste opbrengst van toekomstkeuzes gaat, ook al zijn de verschillen bij de 'flex'-dimensie significant. Tabel 8.9 toont dat de oudste generatie flexibiliteit het minst als een gewenste opbrengst ziet, de jongste keuzegeneratieleden onderschrijven dat nu juist het meest. De oude keuzegeneratieleden onderscheiden zich van hun jongere generatiegenoten met een grotere afkeer van de 'groei'-dimensie.

8.6 Conclusies

Onze eerste bevindingen doen vermoeden dat het verhaal over de komst van een keuzebiografie en de bijbehorende open, onzekere toekomst weinig oplettende toehoorders heeft onder onze generaties. Zij zien wel generatieverschillen in de visies op de toekomst en de kansen om de toekomst zelf vorm te geven en duiden deze ook generationeel. Ze herkennen echter geen gróte verschillen. Het idee dat jongere generaties bij uitstek met onzekere, open toekomst geconfronteerd worden, vindt geen brede ondersteuning. Meerderheden achten het krijgen van zekerheid over wat de toekomst brengt voor de eigen generatie gelijk aan die van oudere respectievelijke jongere generaties. Juist de keuzegeneratie ziet het vaakst géén verschil ten opzichte van jongere én oudere generaties.

Ook het idee dat met een open keuzebiografie het toekomstperspectief van jongere generaties noodzakelijk korter wordt, blijkt niet typisch voor de keuzegeneratie. In 2006 is bij alle generaties de toekomsthorizon dichterbij komen te liggen. Er is echter één tegenargument: dit geldt in veel sterkere mate voor de jongere keuzegeneratie. We kunnen echter nog niet vaststellen of dit laatste een bestendig generatie-effect is of juist een uiting van de seismograaffunctie die aan jongeren wordt toegedicht: zij reageren extremer op trends dan de rest van de bevolking. Dezelfde bevinding en mogelijke verklaring gaat ook op voor de beleving van de toekomst. Alle generaties zijn wat pessimistischer geworden, maar de jongste keuzegeneratie het meest.

Het idee dat jongeren vooral hun omgeving proberen aan te passen aan hun doelen danwel dat generaties met een moderne flexibele levensloop liever v n omgeving veranderen dan hun doelen bijstellen of hun omgeving zelf proberen te veranderen, vindt geen sterke aanhang onder onze generaties. Ook onder de (jongste) keuzegeneratie is 'je eigen doelen aanpassen aan de omgeving' de belangrijkste strategie. Ook nu is het echter maar net welke bevinding we benadrukken. De keuzegeneratieleden en vooral de jongste cohorten daarbinnen kiezen het minst vaak voor deze strategie en vaker voor de twee andere mogelijkheden.

Een andere bevinding die meer overeenkomt met de theoretische verwachtingen over het open toekomstperspectief van de keuzegeneratie is dat de keuzegeneratie veel minder planmatig met haar leven wil omgaan. Nu geldt echter dat de generatieverschillen in tien jaar tijd beduidend kleiner zijn geworden. Toch blijft vooral de oudste keuzegeneratie zich in dit opzicht onderscheiden.

Ook bij het maken van toekomstkeuzes zien we dergelijke patronen terug. Hoewel ook nu de verschillen tussen de generaties niet heel sterk zijn, onderscheidt de oudste keuzegeneratie zich doordat ze weinig voelt voor planmatig dan wel goed geinformeerd keuzes maken. Persoonlijke en materiële groei zijn voor hen bovendien niet zulke belangrijke opbrengsten van keuzes als voor de jongste keuzegeneratie. De jongste keuzegeneratie voelt het meest voor keuzes maken gebaseerd op uitdaging, gewoon uitproberen en op de omkeerbaarheid van keuzes. Daar komt bij dat de jongste keuzegeneratie omnivoor is: alle manier om met keuzes om te gaan zijn populair, ook als het om tegenstrijdige strategieën gaat. Dit kan ook een aanwijzing zijn voor de keuzestress waar jongeren in het nieuwe levensloopmodel voor komen te staan. Het is onduidelijk welke optie de beste is en dus kunnen of willen ze het zich niet permitteren opties te laten liggen.**[xxi]** Flexibiliteit wordt door deze generatie dan ook het meest als gewenste opbrengst van keuzes gezien. De oorloggeneratie is steeds de meest extreme tegenpool op deze terreinen.

Al met al vinden we dus wel enkele aanwijzingen voor een meer open, flexibel toekomstperspectief bij onze keuzegeneratie. Ze wil minder vaak haar doelen bijstellen, minder planmatig met haar toekomst omgaan en ziet liever wat minder vastgelegde toekomstkeuzes met openere uitkomsten voor zich dan de babyboom- en vooral de oorlogsgeneratie dat zien. In feite houden ze alle opties open. Zoals

eerder onderzoek (onder andere Diepstraten, 2006) aangaf, lijkt het er op dat jonge cohorten niet zozeer andere toekomsten en levenslopen voor ogen zien dan andere generaties, maar dat ze wel beseffen dat deze er zijn. De meesten kunnen hierbij echter (nog?) geen eenduidige keuzes maken, weten ook niet wat de beste strategie is en willen zich daar zeker nu nog niet op vastleggen. Deze keuzemoeilijkheden zijn ook precies de kernelementen van de keuze- of ook wel risicobiografie zoals die vandaag de dag zou opgaan voor jonge generaties. Onduidelijk blijft in al dit onderzoek voornamelijk of dit een tijdelijke levensfaseprobleem is van jongeren of een aanwijzing voor een bestendig generatie-effect. Het feit dat de oudere keuzegeneratie ook in haar huidige levensfase minder houdt van planmatige, geïnformeerde, strikt uitgestippelde keuzes kan een eerste vingerwijzing zijn dat ook deze keuzebiografische oriëntaties generatiegebonden zijn. Het mag duidelijk zijn dat het kunnen omgaan met een flexibele levensloop en de keuzeproblematiek die hierbij hoort een belangrijke, onderscheidende factor wordt voor groepen binnen generaties, zeker binnen de jonge generatie, maar in toenemende mate ook binnen de oudere.

NOTEN

i. Zie bijvoorbeeld Liefbroer en Dijkstra (2000) voor een verslag van een grootschalig Nederlands levensloopproject mede ten behoeve van beleidskringen. Zie ook Bekker et al. (2005), Ester et al. (2006), Diepstraten (2006) en Vinken (2007).

ii. Zie Kohli (1985) voor een uitgebreid overzicht van de totstandkoming en kenmerken van dit model en zie Diepstraten (2006) voor een uitgebreide behandeling van levensloopmodellen.

iii. Zogenaamde 'statusincongruenties', die hier het gevolg van zijn, worden wel als hét kenmerk van het moderne jongerenbestaan gezien (Hurrelmann, 1989). Vervaging van de jeugdfase geldt ook aan de 'onderkant': kinderen worden steeds vroeger al als 'jongere' aangesproken (zie bijvoorbeeld de 'kinderpopmuziek') en jeugdsociologen spreken over een vervroeging van de jeugdfase.

iv. Hoewel jeugd als standaardlevensfase dus vervaagt, kan dit begrip echter niet als achterhaald worden beschouwd. Jeugd blijft als maatschappelijke categorie bestaan (zie leeftijdsreguleringen in wetgeving, aparte jeugdinstituten: Mørch, 2003). Het begrip zal echter een nieuwe betekenis moeten krijgen. Sommigen stellen voor jeugd te zien als leefwijze (Held, 1986) die verwijst naar het openhouden van opties, naar het niet aangaan van vaste langdurige verbindingen. Anderen vatten het concept jeugd op als autonome leefwereld naast andere

leefwerelden, waarin mensen op bepaalde momenten in hun leven in verblijven (Mørch, 2003).

v. Mayer noemt de periode 1955-1973, of de periode van het levensloopregime van de Fordistische verzorgingsstaat, als de hoogtijdagen van de standaardlevensloop (o.a. Mayer, 2004: 171). Vanaf 1973 tot heden zouden we leven in het post-Fordistische alsmede postindustriële levensloopregime. Van 1900 tot 1955 was het industriële levensloopregime werkzaam en daarvoor het traditionele.

vi. In onderzoek ligt het zwaartepunt vaak op een element dat gezien kan worden als combinatie van cognitieve en affectieve elementen. Zie Vinken et al. (2002; 2003) voor een overzicht en zie WRR (2007) voor een reflectie hierop. Het gaat dan om de dichtheid ('density') van de toekomstoriëntatie ofwel het aantal gebeurtenissen en omstandigheden waarover een individu zich respectievelijk geen en wel zorgen maakt ('hopes' en 'fears'). Consequent in de top drie staan in beide gevallen onder jongeren: scholing, werk en intieme relaties. Succes of falen op school, het wel of juist geen geschikte baan vinden (werk-werkloosheid), en het treffen of mislopen van de ideale vrouw of man zijn de belangrijkste 'hopes' en 'fears'. Meisjes noemen meer gebeurtenissen, zowel meer 'hopes' als meer 'fears', over intieme relaties (de vaste relatie). Jongens doen dat meer over werk. Op het eerste gezicht iets minder voordehandliggend is dat meisjes meer 'fears' hebben over scholing (toelatingseisen, studieduur, studiefinanciering). Meisjes hebben al met al opgeteld meer 'hopes' en 'fears', ofwel een in termen van dichtheid hogere vorm van toekomstoriëntatie dan jongens dat hebben. Een aanwijzing dat meisjes bewuster anticiperen op hun (dubbel-perspectivische) toekomst.

vii. Dit begrippenpaar lijkt op het bekende onderscheid tussen interne en externe locus of control: de overtuiging dat je zelf veel of juist weinig invloed op je omstandigheden hebt (Rotter, 1966). Met 'locus of control' wordt echter meer de bron van de controleovertuiging geduid en met het onderscheid primair-secundair komt meer het doel van controle in beeld.

viii. Zie Du Bois-Reymond (2004b), Karstens et al. (2004), Plug & Du Bois-Reymond (2003) en Plug et al. (2003). Uit Nederlands kwantitatief onderzoek op dit gebied (Vinken et al., 2002, 2003, 2005) blijkt dat twintigers meer dan dertigers standaardloopbanen afwijzen en diffusere, openere toekomstplannen voor zich zien.

ix. Op de antwoorden op alle uitspraken hebben we een factoranalyse (PCA, varimax rotatie) gedaan op de MG99 en de MG06 data afzonderlijk. Besliscriteria om een model te aanvaarden, in dit geval het twee-dimensiemodel, zijn naast de

Eigenwaarde van de factoren (altijd hoger dan 1,00) gebaseerd op de waarde van KMO, de correlatie van items met de dimensies (h^2) en de mate van dubbelladingen van items op de dimensies. Hoe hoger de KMO (+0,80) en h^2 (items verwijderd als h^2 onder 0,20) en hoe geringer de dubbelladingen (onder de 0,40), hoe beter. Hier hebben we vanwege een te lage h^2 de uitspraken 'De toekomst is onvoorspelbaar, ik leef liever bij de dag' en 'Ik vind het prettig om over de toekomst na te denken' verwijderd. Een verdere toets is het nagaan van de betrouwbaarheid van de dimensies als we deze als gesommeerde schalen opvatten. De maat voor betrouwbaarheid, de Cronbach's alpha, ligt dan idealiter boven de 0,70, liefst nog hoger dan 0,80, wil er sprake zijn van een betrouwbare schaal.

x. Deze dimensie heeft een verklaarde variantie van 29% en een Cronbach's alpha van 0,71 in MG99. In MG06 is dat respectievelijk 25% en 0,68. Dat zou in beide gevallen dus redelijk betrouwbare schalen opleveren. De afzonderlijke analyses laten zien dat zonder vooraf iets te forceren in zowel MG99 en MG06 dezelfde patronen met twee dimensies naar voren komen.

xi. Hier zien we een verklaarde variantie van 28% in MG99 en 29% in MG06. De Cronbach's alpha's zijn respectievelijk 0,75 in MG99 en 0,74 in MG06. De schalen zijn redelijk betrouwbaar. Wel tekenen we aan dat in MG06 er meer dubbelladende uitspraken in de 'plannen'- en 'sparen'-dimensies zijn dan in MG99. Vooral de uitspraken 'Het verdere verloop van mijn leven heb ik redelijk goed uitgestippeld' en 'Ik vind het belangrijk zo vroeg mogelijk toekomstplannen te maken' behoren in MG06 minder sterk dan in MG99 tot al-leen de 'plannen'-dimensie en zijn daarmee ook meer onderdeel van de 'sparen'-dimensie geworden.

xii. Vergelijk het begrip 'Biographizität': Alheit (1995); zie ook Jost (2003), Veith (2002), Zinnecker (2002).

xiii. Hiermee onderscheiden laat-moderne levenslopen zich van eerdere levenslopen, waarin mensen zich voegden naar de omstandigheden en later naar de voorgeschreven standaard-paden. Door participatie kwamen ze er langzaam achter wie en hoe ze zo geworden zijn: zie Vinken et al. (2005).

xiv. Ook hier hebben we een factoranalyse gedaan (PCA, varimax rotatie). In dit geval zijn de items 'Als ik keuzes maak, stem ik die af op mijn diepste kern, op wat bij mijn passie past' en 'Ik hoef niet eerst te ontdekken wie ik wil worden voor ik keuzes maak' verwijderd alvorens tot het twee-dimensiemodel te komen. De verklaarde variantie van de 'wending'-dimensie is 21%, die van de 'eigen plan'-dimensie 19%. Cronbach's alpha's zijn respectievelijk 0,74 en 0,70, wat redelijk

goed is.

xv. Wel is dit element duidelijk sterker bepalend in de 'wending'-dimensie, maar is het niet zo sterk als de genoemde bepalende zaken in deze dimensie.

xvi. CentERdata heeft overigens bewust alle uitspraken aan elke respondent gerandomiseerd gepresenteerd.

xvii. Opnieuw met factoranalyse (PCA, varimax rotatie). We hebben bewust afgezien van vormen van confirmatorische factoranalyses omdat we in deze fase vooral nog willen exploreren welke dimensie zich binnen de blokken aftekenen.

xviii. De 'eigen weg'-dimensie heeft een verklaarde variantie van 34%, de 'openheid'-dimensie 23%. De 'eigen weg'-dimensie heeft een Cronbach's alpha van 0,61 en dat is zwak. De twee uitspraken in de 'openheid'-dimensie correleren (r) 0,29 en dat is redelijk te noemen.

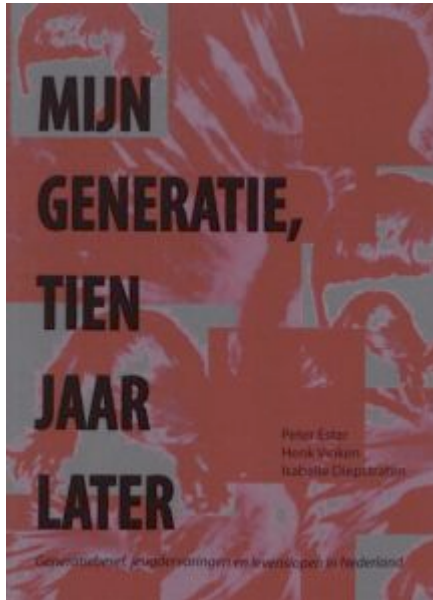
xix. De 'info'-dimensie heeft een verklaarde variantie van 30% en de 'try-out'-dimensie 26%. De Cronbach's alpha van de 'info'-dimensie is 0,47 en dat betekent dat de somscore van de items uit deze dimensie feitelijk geen betrouwbare schaal vormen. (NB: in Tabel 8.9 zijn niet de som- maar de factorscores gebruikt.) De correlatie (r) tussen de twee items in de 'try-out'-dimensie is met 0,37 goed.

xx. De 'flex'-dimensie heeft een verklaarde variantie van 35% en de 'groei'-dimensie 25%. De Cronbach's alpha van de 'flex'-dimensie is redelijk tot zwak met 0,65. De correlatie (r) tussen de twee items uit de 'groei'-dimensie is 0,33 en dat is redelijk.

xxi. De vraag of juist dit fenomeen zich al dan niet vertaald in de veelgehoorde 'quarterlife'-crisis van de huidige jonge generatie laten we hier rusten. Voor deze groep eind-twintigers en dertigers is een uitgebreid hulpcircuit ontstaan, in de Verenigde Staten, maar ook in Nederland: zie www.quarterlifequest.nl.

Mijn generatie, tien jaar later ~ Epiloog

*Het ene geslacht gaat, en het andere geslacht komt;
maar de aarde staat in der eeuwigheid*

Prediker 1:4

Het generatiebesef in Nederland is sterk. Dat was het in het midden van de jaren negentig van de vorige eeuw en dat is het tien jaar later. Grote groepen Nederlanders rekenen zich tot een generatie. Het generatiebesef neemt niet eenduidig toe met het ouder worden van de drie generaties die we in ons boek onderscheiden hebben. Wel zien we dat vooral de oudere generaties nu meer verwijzen naar historische gebeurtenissen uit hun jeugd jaren dan ze tien jaar geleden deden. Geen van de drie generaties, ook de jongste, keuzegeneratie niet, noemt recente formatieve gebeurtenissen, wat opmerkelijk mag heten als we denken aan de grote turbulentie in de periode 1996-2006. In het onderwijs, op de arbeidsmarkt, in het domein van waarden en normen en in de politiek in binnen- en buitenland hebben zich grote en soms zeer abrupte omwentelingen voltrokken. Het is opvallend dat zelfs de jongste generatie hier nauwelijks aan refereert als ze de typerende kenmerken van de eigen generatie benoemt. We vinden een grote verscheidenheid aan zelftypering binnen deze generatie, een verscheidenheid die fraai overlapt met de vele, zeer diverse en elkaar snel opvolgende etiketten in de media. Het is evident dat hoe verder in de tijd we teruggaan, hoe meer oudere generaties zich eenduidiger typeren en hoe meer jonge generaties blijken geven vooral een heterogene generatie te zijn.

Generaties zijn met de jaren optimistischer geworden over hun eigen kansen in het onderwijs. Als ze zich vergelijken met jongere en met oudere generaties oordelen ze doorgaans positiever over de kansen van de eigen generatie. Het jongste keuzegeneratiecohort (geboren na 1970) is het meest opgeschoven in deze gunstiger zelfbeoordeling en de keuzegeneratie als geheel acht zich op dit moment zelfs het beste af. Die toppositie was tien jaar geleden nog voor de

babyboomers weggelegd. In de oordelen over diverse kansen van jongeren in het onderwijs is ook een trend naar meer optimisme waarneembaar. Grote groepen dachten in 1996 dat jongeren het in het onderwijs moeilijker kregen, bijvoorbeeld vanwege de druk op de studieduur, de betaalbaarheid van opleidingen, de kansen op een baan na een studie. In 2006 zijn alle generaties minder somber. Ook de jongste keuzegeneratie, al hebben zij hun oordelen het minst in positieve richting aangepast. In het onderwijsdomein, zo kan men concluderen, zien de generaties minder scherpe generationele tegenstellingen.

Dat is anders in het domein van de arbeid. De kansen op werk en de carrièremogelijkheden worden in 2006 juist sterker generationeel beoordeeld. Naar de oordelen van de drie generaties zijn er scherpe verschillen. De babyboomgeneratie onderstreept de eigen betere uitgangspositie als ze zich vergelijken met oudere generaties. De keuzegeneratie is in de loop van de jaren optimistischer en de oorlogsgeneratie juist het meest pessimistisch geworden. Het kunnen 'zorgen voor de oude dag' is voor de jongste keuzegeneratieleden een heet hangijzer en reden tot somberheid. Over de hele linie zijn alle generaties, ook de jongste, pessimistischer geworden zodra ze zich in het arbeidsdomein vergelijken met jongere generaties. Ook vindt men, en zeker de jongste generatie, nu meer dan een decennium geleden het oneerlijk dat de overheid voor oudere generaties van alles geregeld en betaald heeft en dat jongeren hier nu letterlijk zelf de rekening voor moeten betalen. Er is ook onder de jonge generatie een toenemende neiging om te oordelen dat generaties beter voor hun eigen generatiegenoten kunnen zorgen. Dit paren zij aan een afnemende bereidheid om bij te dragen aan de AOW voor huidige en toekomstige generaties ouderen en aan steun voor het draagkrachtprincipe bij de herinrichting van de AOW (zoals de 'Bos-belasting'). Economische herstelbewegingen ten spijt zien we scherpe tegenstellingen tussen de generaties en een somber oordeel over de sociale zekerheid van de jongere generatie, iets waar de oorlogs- en babyboomgeneratie zich nauwelijks zorgen om maken.

Alles is kalm aan het culturele front. Ondanks verontrustende mediaberichten ontlopen de generaties elkaar nauwelijks in het domein van cultuur. In het midden en het eind van de jaren negentig zagen de generaties nog scherpe tegenstellingen in culturele voorkeuren van generaties. In het midden van dit decennium van de nieuwe eeuw is dat besef getemperd. Wel wijst men dan vaker op de rol van jeugdervaringen voor huidige voorkeuren voor boeken, films en

muziek. Dat geldt vooral voor de keuzegeneratie. Onder hen zien we een ontluikend besef anders te zijn in keuzemogelijkheden op dit terrein. Als het om voorkeuren gaat zien ze zich niet als anders maar wijzen daarbij juist wel meer naar hun jeugd jaren. Dit kan betekenen dat zij erkennen dat vooral hun jeugd beheerst wordt door een veelheid aan stijlen en uitingen (media en mediadragers), zowel nieuwe stijlen maar ook die van vorige generaties, zonder dat ze die laatste als anders aanmerken. Het veel in media en politiek besproken onderscheid in waarden en normen in dit culturele domein vinden we niet terug. Als we inzoomen op waarden en normen rondom gezin, opvoeding en seksualiteit valt de evidente afname in generationele distincties op, vooral onder de oudste keuzegeneratie (geboren tussen 1960 en 1970). De rol van jeugdervaringen wordt breed onderschreven, zij het dat deze ook weer minder erkenning vindt onder de oudste keuzegeneratie. Het enige thema waarop een toenemende generationele onderscheiding wordt toegepast, is het naar eigen inzicht vormgeven van het leven. Opnieuw keert de oudste keuzegeneratie zich tegen deze generationele differentiatie. Meer dan culturele voorkeuren is het domein van waarden onderhevig aan generationele interpretaties, echter ook op dit terrein nemen de generationele spanningen af, vooral onder de oudste keuzegeneratie die zich breed lijkt te keren tegen generationeel redeneren.

De politiek heeft velen de voorbije tien jaar in de greep gehouden. Politieke en maatschappelijke opvattingen evenals de mogelijkheden om deze naar eigen inzicht te vormen worden in deze periode ook in toenemende mate generationeel geïnterpreteerd. De oudste keuzegeneratie is hierbij opnieuw het meest gereserveerd. Dat kan te maken hebben met het grotere aantal beslisposities dat deze generatie inmiddels bezet. Als het krijgen van politieke invloed, gehoor en maatschappelijke invloed aan de orde is, zien we een dalende generationele interpretatie. Vooral het oudste keuze-generatiecohort ervaart nauwelijks nog generatieverschillen. Ze schat de eigen maatschappelijke invloed ook het hoogst in en heeft daarmee zelfs de babyboomgeneratie ingehaald. We tellen een licht gestegen politieke interesse onder alle generaties, behalve onder de allerjongste cohorten. Ook zijn de generaties eensgezind in het niet links, niet rechts, maar politiek neutraal zijn. De politieke prioriteiten zijn voor alle generaties evident meer gaan liggen op materialistische doelen, vooral het tegengaan van prijsstijgingen. Dit ondanks het mediarumoer over het verdedigen van de vrijheid van meningsuiting en de roep om het herstel van orde en gezag. Vooral de jongste keuzegeneratielieden maken een forse ommekeer van fervent voorstander van

postmaterialisme naar fel aanhanger van materialisme, opnieuw met name veroorzaakt door de hogere prioriteit van het bestrijden van prijsstijgingen. De jongste keuzegeneratie lijkt een seismografisch gevoel voor het Euro-effect aan de dag te leggen, iets wat alle generaties onderschrijven, maar vooral dit jonge cohort.

Ook typisch voor de keuzegeneratie, zoals haar naam aangeeft, is de veranderde omgang met keuzes voor de toekomst. Deze generatie zou de eerste zijn die zou kunnen leven volgens een 'keuzebiografie', waarbij ze zich minder op voorgeschreven paden naar de toekomst moet richten, opties voor mogelijke toekomsten open kan houden en herneembare keuzes kan maken. Dit nieuwe biografische model wordt echter niet breed herkend door onze generaties. Ze zien generatieverschillen in toekomstvisies en individuele mogelijkheden om de toekomst vorm te geven, maar het onderscheid in oordelen is zwak. Grote groepen denken dat zekerheid krijgen over wat de toekomst brengt voor alle generaties gelijk is. Sterker, juist de keuze-generatie bespeurt hierin het vaakst géén verschil ten opzichte van jongere én oudere generaties. Dat de keuzebiografie betekent dat jongeren meer op het hier en nu gericht zijn vinden we ook niet terug.

In 2006 is voor alle generaties de toekomsthorizon dichterbij komen te liggen. Ook zijn de generaties alle ietwat pessimistischer over de toekomst geworden. Het zijn echter de jongste keuzegeneratielieden die vooral een korte horizon en vooral een pessimistische houding hebben. Kijken we naar manieren om met de toekomst om te gaan dan is het 'je eigen doelen aanpassen aan de omgeving' de belangrijkste strategie, ook onder de jongste cohorten. In de moderne, zelf te regisseren levensloop zou men theoretisch verwachten dat ze in meerderheid kozen voor het aanpassen van de omgeving aan hun doelen of het van omgeving veranderen om hun doelen te bereiken. Het is wel zo dat jongeren deze laatste twee strategieën vaker kiezen dan oudere generaties. Wat ook in lijn met de verwachtingen is, is dat ze veel minder planmatig met hun leven willen omgaan.

Nu geldt echter dat de generatieverschillen in tien jaar tijd beduidend kleiner zijn geworden. Toch blijft vooral de oudste keuzegeneratie zich in dit opzicht onderscheiden. Ze voelt weinig voor planmatig dan wel goed geïnformeerd keuzes maken. Persoonlijke en materiële groei zijn voor hen bovendien niet zulke belangrijke opbrengsten als voor de jongste keuzegeneratie. De jongste keuzegeneratie voelt het meest voor keuzes maken gebaseerd op uitdaging,

experimenteren en omkeerbaarheid. De jongste keuzegeneratie is omnivoor: alle manieren om met keuzes om te gaan zijn populair, ook als het om tegenstrijdige strategieën gaat. Flexibiliteit wordt door deze generatie dan ook het meest als gewenste opbrengst van keuzes gezien. Al met al toch aanwijzingen voor een meer open, flexibel toekomstperspectief bij onze keuzegeneratie. Ook al zien generaties zelf geen sterke generationele verschillen in toekomstoriëntaties, ze gaan feitelijk wel anders met hun toekomst om.

We hebben een veel genuanceerder idee gekregen van de beelden en lotgevallen van onze drie generaties door hen zelf aan het woord te laten. Het sterke generatiebesef bij Nederlanders betekent niet dat de Nederlandse samenleving onder spanning staat door een scherpe kloof tussen de generaties. Dit roept de vraag op wat het betekent als mensen zeggen zich tot een generatie te rekenen. Het lijkt erop dat identificatie met een generatie veeleer de behoefte weerspiegelt een positieve structuur aan te brengen in de eigen biografie en verbondenheid te voelen met tijdgenoten, dan dat het duidt op duurzame intergenerationele scheidslijnen. Uit onze interviews in de afgelopen tien jaar blijkt nadrukkelijk dat Nederlanders graag spreken over de eigen jeugd jaren en daar beeldend en soms ook nostalgisch over kunnen verhalen. Men ervaart een gedeelde lotsbestemming met generatiegenoten zonder dat er een robuust en eenduidig onderscheid in de objectieve en beleefde kansen en oriëntaties tussen de generaties is.

Kijken we nog eens naar de waarschijnlijke leeftijds-, periode- en generatie-effecten dan valt op dat vooral de sociale zekerheid kandideert voor mogelijke generatie-effecten. In het onderwijsdomein verdwijnen generatieverschillen goeddeels en dat geldt in zekere mate ook voor het culturele domein. In het politieke domein vinden we evidentie voor leeftijdseffecten: nu de oudste keuzegeneratie ouder is, tempert zij het gevoel van achterstelling uit eerdere jaren en erkent zij de eigen toegenomen invloed ruitelijk. Ook de consequent lage politieke interesse van de jongste cohorten lijkt op een leeftijdseffect te duiden. De trend naar materialisme, vooral onder de jongste generatie, is een mogelijk periode-effect. Met name de invoering van de Euro lijkt dit effect te voeden. Mogelijk kruist dit effect zich met een leeftijdseffect: de seismografische rol van jongeren die heviger uitslaan richting materialisme zou hierop kunnen wijzen. Het arbeidsdomein en daarbinnen vooral de sociale zekerheid is het toneel van intergenerationele onmin. We zien leeftijdseffecten bijvoorbeeld bij oudere keuzegeneratieleden die minder somber worden over hun kansen op werk, maar

we vinden ook generatie-effecten. Het zijn de jongste generaties die opnieuw en nu verscherpt aandacht vragen voor de rekeningen die zij als generatie moeten oppikken om de eigen sociale zekerheid en zorg voor de oude dag zeker te stellen nu de overheid hierbij terugtreedt. Dit thema lijkt niet te leven onder oudere generaties. De onder deze generaties impopulaire maatregelen om oudere generaties mee te laten betalen aan een goed verzekerde oude dag krijgen wel steun van de keuzegeneratie.

In ons in 1998 verschenen boek *Mijn Generatie* voorspelden we al dat een versterkt generatiebesef de komende decennia mogelijk de generationele tegenstellingen zou kunnen aanscherpen juist op het vlak van toekomstvoorzieningen zoals de AOW en pensioen. Dat was dé kwestie die de afwezigheid van een uitgesproken scherpe generatiekloof aan het eind van de twintigste eeuw overschaduwde, zo stelden we toen. De generatiekloof is op tal van terreinen gedempt, zeker, maar precies zoals voorspeld is de kloof op het vlak van sociale zekerheid en toekomstvoorzieningen verdiept.

De diepere kloof op dit terrein komt in een feller daglicht te staan als we de uitkomsten rondom de toekomstvisies en toekomstkeuzes in beschouwing nemen. Geen van de generaties onderkent een scherp onderscheid in toekomstvisies of mogelijkheden om zekerheden te verkrijgen over wat de toekomst brengt. Toekomstvisies en toekomstoriëntaties zijn nauwelijks generationeel geladen. Toch blijken juist jonge generaties anders om te gaan met keuzes voor de toekomst. In lijn met de verwachtingen over een keuzebiografie die nu opgang zou doen, prefereren jonge generatie het openhouden van opties, het volop experimenteren, het minder planmatig omgaan met de toekomst en het maken van omkeerbare keuzes. Dit zijn ook de strategieën die als een handschoen passen bij een flexibele kennissamenleving. Sterker, het zijn gewilde competenties niet alleen om in een dergelijke samenleving te overleven, maar ook om die samenleving zelf competitief en dynamisch te houden, zo klinkt het in vele beleidsburelen van vandaag. Koppelen we de dynamische levensloopstrategie aan de groter wordende zorgen om als generatie eigen toekomstvoorzieningen te treffen, dan stuiten we mogelijk op het nieuwe thema van de komende decennia. De centrale vraag daarbij is welke zekerheden moeten en kunnen op welke manier voor en door de jonge generaties van de toekomst worden gewaarborgd? Wat is de rol van het individu, wat is de rol van de staat en wat is de rol van intergenerationele solidariteit?

Onze bevindingen leveren ook een aantal nieuwe punten op voor de generatiesociologische agenda. Naast objectieve eigenschappen en kenmerken zal de belevingswereld van generaties zelf, blijvend op de agenda gezet moeten worden - ook internationaal vergelijkend. Beelden van generaties komen niet alleen voort uit objectieve generatiekenmerken, maar bestaan vooral bij de gratie van belevingen van mensen. Veel sociaal-wetenschappelijk generatieonderzoek beperkt zich tot objectieve classificaties van kansen van gegroepeerde leeftijdscohorten. Dergelijke vormen van 'intergenerationeel boekhouden' hebben als belangrijkste nadeel dat de ego- en alterbeelden van generaties zelf buiten beeld blijven. Wezenlijk onderdeel van het generatiebegrip in de klassieke Mannheimiaanse zin is juist dat generaties maatschappelijk-historische lotgevallen delen en zich bewust zijn deel uit te maken van een generatie. Dit houdt in dat generaties zelf aan het woord dienen te komen.

'Bringing man back in' is een belangrijke opgave voor het huidige generatieonderzoek. Dit spoort ook goed met de sociologische traditie waarin menselijk gedrag als betekenisvol wordt gezien en waarin menselijk handelen wordt verklaard vanuit waarden, normen, doelstellingen, preferenties en uiteraard restricties.

Hoe het ook zij, evident is dat generatiebesef onder Nederlanders wijd verbreid is. De positieve identificatie met de eigen generatie gaat niet gepaard met het zich scherp afzetten tegen andere generaties. Van een heftig generatieconflict is geen sprake kort na de millenniumwending. Toch is het niet allemaal rozengeur en maneschijn aan het intergenerationele front. De Nederlandse welvaartsstaat zoals die door de oudere generaties volgens eigen zeggen met bloed, zweet en tranen is opgebouwd, ziet men vooral door toedoen van de overheid verwateren. Het wordt een samenleving waarin jongere generaties hun eigen toekomstboontjes moeten doppen. De overheid als hoedster van collectieve voorzieningen verdwijnt uit beeld, zo is de zorg van velen. Met name de bezorgdheid van de jongste generatie over de AOW blijkt groot. Het heeft iets wrangs dat leden van deze generaties zich in de lente van hun leven al zo pessimistisch en zorgelijk uitlaten over hun oudedagsvoorziening.

Generatietegenstellingen zijn goeddeels geslecht. De grote uitzondering daarop vormt het zekerstellen van de sociale zekerheid in de toekomst. Dat is te meer een zorgelijk gegeven nu generaties anders met hun toekomst omgaan, ook al herkennen ze zelf niet dat hun levenspad en hun toekomstkeuzes zo anders zijn.

Alle opties voor de toekomst staan open, wendingen in de levensloop worden verwelkomd, de tijdshorizon is verkort en zonnodig van omgeving veranderen om nieuwe toekomstdoelen te stellen is geen taboe voor de jongere generaties. Precies deze biografische oriëntaties maken het van groot belang dat er een vangnet binnen het stelsel van de sociale zekerheid komt om inderdaad flexibel en open de toekomst tegemoet te treden zonder dat de rekening eenzijdig bij de ene of de andere generatie gelegd wordt. Dat lijkt de uitdaging voor de toekomst als men de generationele onmin niet verder wil aanwakkeren.

Mijn generatie, tien jaar later ~ Literatuur

Aalberts, C. (2006). *Aantrekkelijke politiek? Een onderzoek naar jongeren en popularisering van politiek*. Apeldoorn: Het Spinhuis.

Aalst, H. van (2001). Van marktwerking in het onderwijs naar leren in de markt: Naar microkeuzen en netwerklere. In M. van Duyck (Red.), *Onderwijs in de markt* (pp. 313-336). Den Haag: Onderwijsraad.

Abma, R. (1990). *Jeugd en tegencultuur. Een theoretische verkenning*. Nijmegen: SUN.

Akker, P. van den, I. Diepstraten & H. Vinken (1997). *Jongeren en risicogedrag. Een inventarisatie van theorie en onderzoek over invloeden van gezin en*

directe omgeving, school en werk, jeugdcultuur, vrije tijd en persoonlijkheid. Tilburg: IVA.

Alheit, P. (1994). The biographical question as a challenge to adult education. *National Review of Education*, 40, 283-298.

Alheit, P. (1995). "Biographizität" als Lernpotential. In H. Krüger & W. Marotzki (Hg.), *Erziehungswissenschaftliche Biographieforschung* (pp. 276-307). Opladen: Leske + Budrich.

Alheit, P. & B. Dausien (2002). The double face of lifelong learning. *Studies in the*

Education of Adults, 34, 1, 3-22.

Alles begint met Nix (1997). *De ik's van Nix*. Amsterdam: Boom.

Amato, P.R. & A. Booth (1997). *A generation at risk. Growing up in an era of family upheaval*. Cambridge: Harvard University Press.

Ancona, H. D' & T. Beumer (1987). Marginalisering of mobilisering? De minstbedeelden in de afbrokkelende verzorgingsstaat. In P. Fortuyn & S. Stuurman (Red.), *Socialisten in no nonsense-tijd* (pp. 99-115). Nijmegen: SUN.

Arnett, J. (2004). *Emerging adulthood. The winding road from the late teens through the twenties*. New York: Oxford University Press.

Atkinson, J.S. (1984). Flexibility, uncertainty and manpower management. Brighton: Institute of Manpower Studies (*IMS report no. 89*).

Baird, S. (1999). *What's wrong with boys? Addressing the underachievement discussion*. [www.generationyouthissues.fsnet.co.uk/education/what's wrong with boys.htm](http://www.generationyouthissues.fsnet.co.uk/education/what's%20wrong%20with%20boys.htm).

Baltes, P.B. & M.M. Baltes (1990). *Successful aging: perspectives from the behavioral sciences*. Cambridge: Cambridge University Press.

Beekers, W.P. (2005). *Mao in de polder. Een historisch-sociologische benadering van het Nederlandse maoïsme 1964-1978*. Amsterdam: Vrije Universiteit (doctoraal scriptie).

Beck, U. (1986). *Risikogesellschaft. Auf dem Weg in eine andere Moderne*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.

Beck, U. & E. Beck-Gernsheim (1994). *Riskante Freiheiten*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.

Beck, U., A. Giddens & S. Lash (1994). *Reflexive modernization*. Stanford: Stanford University Press.

Becker, H.A. (Ed.) (1990). *Life histories and generations*. Utrecht: ISOR.

Becker, H.A. (1992). *Generaties en hun kansen*. Amsterdam: Meulenhoff.

Becker, H.A. (1995). Onderzoek naar generaties. Een reactie op Dekker en Ester. *Acta Politica*, 30, 351-354.

Becker, H.A. (1997). *De toekomst van de verloren generatie*. Amsterdam: Meulenhoff.

Beer, P. de (2004). *Alles voor de winnaar! Inleiding voor de conferentie ter gelegenheid van het afscheid van Jacques van Hoof*, 21 april 2004.

Beer, P. de (2005). De risico's van solidariteit. *Geron* 7, 3: 8-10.

Bekker, S., P. Ester & T. Wilthagen (2005). *Jong en oud op de arbeidsmarkt. Generaties, transitie en levensloop*, Den Haag: Reed Business Information / OSA, Institute for Labour Studies, Tilburg University.

Bekker, S., P. Ester & T. Wilthagen (2006). *Arbeid, levensloop en generaties: Jong*

en oud en hun lotgevallen op de arbeidsmarkt. In P. Ester, R. Muffels & J. Schippers (Red), *Dynamiek en levensloop. De arbeidsmarkt in transitie*. Assen: Van Gorcum.

Berg, N. van den & S. Koers (2006). *Praktisch idealisme. Lijfboek voor wereldverbeteraars*. Amsterdam: Uitgeverij Podium.

Blankert, W., M.A. Conijn, A.F.M. Felix, D. Sikkel & C.M. Vis (1998). *Data quality at a Telepanel. A research program*. Tilburg University: CentERdata.

Blom, J.C.H. (1988). Nederland onder Duitse bezetting 10 mei 1940 - 5 mei 1945. In J.C. Boogman et al., *Geschiedenis van het moderne Nederland. Politieke, economische en sociale ontwikkelingen* (pp. 481-516). Houten: De Haan.

Bogt, T. ter (1997). *One two three four... Popmuziek, jeugdcultuur en stijl*. Utrecht: Uitgeverij Lemma.

Bogt, T. ter & B. Hibbel (2000). *Wilde jaren. Een eeuw jeugdcultuur*. Utrecht: Uitgeverij Lemma.

Bogt, T.F.M. ter & C.S. van Praag (1992). *Jongeren op de drempel van de jaren negentig*. Rijswijk/Den Haag: SCP/VUGA.

Bois-Reymond, M. du (1998). 'I don't want to commit myself yet': Young people's life concepts. *Journal of Youth Studies*, 1, 1, 63-79.

Bois-Reymond, M. du (2000a). Trendsetters and other types of lifelong learners. In P. Alheit, J. Beck, E. Kammler, R. Taylor & H. Salling Olesen (Eds.), *Lifelong learning inside and outside schools: Contributions to the second European conference on lifelong learning, Bremen, 25-27 February 1999* (pp. 360-375). Roskilde University, Universität Bremen, Leeds University (Collected papers vol. 2).

Bois-Reymond, M. du (2000b). Jugendkulturelles Kapital in Wissensgesellschaften. In H.H. Krüger & H. Wenzel (Hrsg.), *Schule zwischen Effektivität und sozialer Verantwortung*. Opladen: Leske + Budrich.

Bois-Reymond, M. du (2004a). Youth-Learning-Europe: Ménage à trois? Young, *Nordic Journal of Youth Research*, 12, 3, 187-204.

Bois-Reymond, M. du (2004b). Transitiepatronen en arbeidswaarden van jongeren. In J. van Hoof & W. van Noort (Red.), *Arbeid, onderwijs & sociale ongelijkheid in de 21ste eeuw* (pp. 25-45). Amsterdam: Boom.

Bois-Reymond, M. du & J. de Jong Gierveld (Red.) (1993). *Volwassen worden. Generaties toen en nu. Transitie in de levensloop*. Houten: Bohn Stafleu Van Loghum.

Bois-Reymond, M. du, E. Peters & J. Ravesloot (1994). *Keuzeprocessen van jongeren. Een longitudinale studie naar veranderingen in de jeugdfase en de rol*

van ouders. 's-Gravenhage: VUGA.

Bois-Reymond, M. du, W. Plug, B. Stauber, A. Pohl & A. Walther (2002). How to avoid cooling out? Experiences of young people in their transitions to work across Europe. Tübingen: IRIS (*Research project YOYO working paper 2*).

Bois-Reymond, M. du, J. Ravesloot, Y. te Poel & E. Zeijl (2001). New skills to learn in peer groups. *Sociological Studies of Children and Youth*, 8, 143-171.

Bois-Reymond, M. du & A. Walther (1999). Learning between want and must: Contradictions of the learning society. In A. Walther & B. Stauber (Eds), *Lifelong learning in Europe. Vol. 2: Differences and divisions. Strategies of social integration and individual learning biographies* (pp. 21-45). Tübingen: Neuling Verlag.

Bommel, M. van, P. Ester & H. Vinken (1995). *The future of young generations. A comparative trend study among the cultural seismographs of Western societies*. Tilburg/Eindhoven: IVA/HBRC Philips Corporate Design.

Boschma, J. & I. Groen (2006). *Generatie Einstein. Slimmer, sneller en socialer. Communiceren met jongeren van de 21e eeuw*. Amsterdam: Pearson Education Benelux B.V.

Bosmans, J. (1988a). Het maatschappelijk-politiek leven in Nederland 1918-1940. In J.C. Boogman et al., *Geschiedenis van het moderne Nederland. Politieke, economische en sociale ontwikkelingen* (pp. 398-443). Houten: De Haan.

Bosmans, J. (1988b). Het maatschappelijk-politiek leven in Nederland 1945-1980. In J.C. Boogman et al., *Geschiedenis van het moderne Nederland. Politieke, economische en sociale ontwikkelingen* (pp. 562-608). Houten: De Haan.

Broek, A. van den (1994). Cohorten zonder generaties. Cohortvervanging en generatievorming in Nederland. *Sociologische Gids*, 41, 346-371.

Broek, A. van den (1995). The choice of a new generation? De verraderlijke charme van het begrip generatie. In A.E. Bronner, P. Ester, A.J. Olivier, W.F. van Raaij, M. Wedel & B. Wieringa (Red.), *Recente Ontwikkelingen in het Marktonderzoek. Jaarboek '95-96 van de Nederlandse Vereniging van Marktonderzoekers* (pp. 125-139). Haarlem: Uitgeverij de Vrieseborgh.

Broek, A. van den (1996). *Politics and generations*. Tilburg: Tilburg University Press.

Broek, A. van den & P. Dekker (1996). *My generation - An und/oder für sich? Een verkenning van het (politieke) generatiebesef in Nederland*. Paper gepresenteerd op het politicologenetmaal 1996, Doorn.

Bronneman-Helmers, R. (2006). Investeren in getalenteerde jeugd. In: SCP, *Sociaal en cultureel rapport 2006. Investeren in vermogen*. Den Haag: SCP.

- Bronson, P. (2000). *De naaktloper in de nachtdienst*. Amsterdam: Arbeiderspers.
- Brouwer, A. (2002). Een sprong uit het niets. *Groene Amsterdammer*, 30 maart 2002.
- Brown, J. (2000). Growing up digital. How the web changes work, education and the way people learn. *Change, march/april*, 11-20.
- Brink, G. van den (1997). *Hoge eisen, ware liefde. De opkomst van een nieuw gezinsideaal in Nederland*. Utrecht: NIZW.
- Brinkgreve, C. & M. Korzec (1978). *Magriet weet raad*. Utrecht (etc.): Het Spectrum.
- Bussemaker, J. (1987). Feminisme, de crisis van de verzorgingsstaat en het dilemma van de individualisering. In P. Fortuyn & S. Stuurman (Red.), *Socialisten in no nonsense-tijd* (pp. 116-136). Nijmegen: SUN.
- CBS (2003). *Jeugd 2003*. Voorburg/Heerlen: CBS.
- CBS (2007a). *Jaarboek onderwijs in cijfers 2007*. Voorburg/Heerlen: CBS.
- CBS (2007b). *Het Nederlandse bedrijfsleven 2006*. Voorburg/Heerlen: CBS.
- CBS (2007c). *De Nederlandse economie 2006*. Voorburg/Heerlen: CBS.
- CBS webmagazine 26 september 2007. Wie voor een dubbeltje geboren wordt*. Heerlen: CBS (download 23 oktober 2007).
- Commissie Arbeidsparticipatie(2008) *Naar een toekomst die werkt*. Rotterdam
- Comte, A. (1839 [1969]). *Cinquante-unième leçon. Lois fondamentales de la dynamique sociale, ou theorie générale du progrès naturel de l'humanité*. Cours de philosophie positive. Bruxelles: Culture et Civilisation.
- Corsten, M. (1999). The time of generations. *Time & Society*, 8, 2, 249-272.
- Côté, J. (2000). *Arrested adulthood. The changing nature of maturity and identity*. New York: New York University Press.
- Côté, J. (2002). The role of identity capital in the transition to adulthood. The individualization thesis examined. *Journal of Youth Studies*, 5, 2, 117-134.
- Coupland, D. (1991). *Generation X. Tales for an accelerated culture*. New York: St. Martin's Press.
- Couwenberg, S.W. (2004). *Opstand der burgers. De Fortuyn-revolte en het demasqué van de oude politiek*. Budel: Damon.
- Daalder, H. (1964). *Leiding en lijdelijkheid in de Nederlandse politiek*. Leiden: Universiteit Leiden (inaugurele rede).
- Damsma, D. (1988). Van hoeksteen tot fundament. Het gezin in Nederland 1850-1960. In H. Peeters, L. Dresen-Coenders & T. Brandenburg (Red.), *Vijf eeuwen gezinsleven. Liefde, huwelijk en opvoeding in Nederland* (pp. 209-247). Nijmegen: SUN.

- Degenkamp, J. Th. (2002). LPF bleek een korstondige koortsstuip. *NRC Handelsblad*, 19 november 2002.
- Dekker, P. (Red.) (2002). *Niet-stemmers. Een onderzoek naar achtergronden en motieven in enquêtes, interviews en focusgroepen*. Den Haag: SCP.
- Dekker, P. (2003). Kiezersgedrag zegt weinig over onvrede. *Volkskrant*, 27 januari 2003.
- Dekker, P. (Red.) (2006). *Politiek cynisme*. Driebergen: Stichting Synthesis.
- Dekker, P. & P. Ester (1988a). Social and political attitudes of Dutch youth. Young rebels, trend setters or law-abiding citizens? *The Netherlands' Journal of Sociology*, 24, 32-49.
- Dekker, P. & P. Ester (1988b). Wederzijdse beeldvorming van ouderen en jongeren. Beeldvorming en verdelingsvoorkeuren. *Tijdschrift voor Gerontologie en Geriatrie*, 20, 231-240.
- Dekker, P. & P. Ester (1993). *Social and political attitudes in Dutch society*. Rijswijk/Den Haag: SCP/VUGA.
- Dekker, P. & P. Ester (1995a). Political attitudes in a generational perspective. The Netherlands, 1970-1992. *Acta Politica*, 30, 57-74.
- Dekker, P. & P. Ester (1995b). De empirische waarde van generatietypologiën. Repliek. *Acta Politica*, 30, 355-359.
- Dekker, P. & J. de Hart (2003). Geen knieval voor het tijdgeestje. Het SCP en de onvrede van 2002. *Beleid & Maatschappij*, 30, 1, 45-53.
- Dieleman, A. (1990). De late jaren vijftig of de vroege jaren zestig? In G. Tillekens (Red.), *Nuchterheid en nozems. De opkomst van de jeugdcultuur in de jaren vijftig* (pp. 11-30). Muiderberg: Coutinho.
- Dieleman, A. (2000a). Individualisering en ambivalentie in het bestaan van jongeren. *Pedagogiek*, 20, 2 (www.pedagogiek-online.nl).
- Dieleman, A. (2000b). *Als de toekomst wacht*. Assen: Van Gorcum.
- Dieleman, A. (2000c). De pedagogische afstemming tussen gezin en school. In T. Pels (Red.), *Opvoeding en integratie. Een vergelijkende studie van recente onderzoeken naar gezinsopvoeding en de pedagogische afstemming tussen gezin en school* (pp. 139-171). Assen: Van Gorcum.
- Dieleman, A. & J. van der Lans (Red.) (1999). *Heft in eigen handen. Zelfsturing en sociale betrokkenheid bij jongeren*. Assen: Van Gorcum.
- Diepstraten, I. (2006). *De nieuwe leerder. Trendsettende leerbiografieën in een kennissamenleving*. Amsterdam: F&N Eigen Beheer.
- Diepstraten, I., P. Ester & H. Vinken (1996). *Het verdriet der generaties. De GPD Generatie Enquête. Een onderzoek voor de Geassocieerde Pers Diensten*. Tilburg:

IVA Tilburg.

Diepstraten, I., P. Ester & H. Vinken (1998). *Mijn generatie. Zelfbeelden, jeugdervaringen en lotgevallen van generaties in de twintigste eeuw*. Tilburg: Syntax Publishers.

Diepstraten, I., P. Ester & H. Vinken (1999). *Een vooruitziende blik. Verwachtingen van Nederlanders voor de éérentwintigste eeuw en hun herinneringen aan de twintigste eeuw*. De CentERdata Millennium Enquête. Tilburg: Globus.

Diepstraten, I., P. Ester & H. Vinken (2000). De gemankeerde identiteit van de verloren generatie. In P. Ester, D. van Houten & B. Steijn (Red.), *De waan van de dag. Sociale wetenschappen en de publieke zaak*. (pp. 79-103). Amsterdam: SISWO.

Dilthey (1875). *Über das Studium der Geschichte der Wissenschaften vom Menschen, der Gesellschaft und dem Staat* (Afdrukt in Ges. Schr. Bd.V, Pp. 36-41).

Dixhoorn, A. van (2006). *De stem des volks. Publieke opinie, opinieonderzoek en democratie*. Den Haag: SCP.

Doets, C., B. Hake & A. Westerhuis (Red.) (2001). *Lifelong learning in the Netherlands. The state of the art in 2000*. Den Bosch: CINOP

Doorn, J.A.A. van (2002). *Gevangen in de tijd. Over generaties en hun geschiedenis*. Amsterdam: Boom.

Eijk, D. van (2002). Kiezers vooral ontevreden met het politieke aanbod. *NRC Handelsblad*, 16 mei 2002.

Ekamper, P. (2007). Veroudering van de arbeidsmarkt in Nederland en België. In W. de Lange & J. Thijssen (Red.), *De waardevolle senior. Personeelsbeleid voor oudere werknemers*. Amsterdam: WEKA Uitgeverij.

Eksteins, M. (1990). *Lenteriten. De eerste wereldoorlog en het ontstaan van de nieuwe tijd*. Houten: De Haan/Unieboek.

Elchardus, M. (Red.) (1999). *Zonder maskers. Een actueel portret van jongeren en hun leraren*. Gent: Globe.

Elchardus, M. (2002). *De dramademocratie*. Tielt: Lannoo.

Elchardus, M. (2004). We lopen een revolutie achter. *Socialisme en Democratie* 61, 3, 8-20.

Elchardus, M. & I. Glorieux (Red.) (2002). *De symbolische samenleving*. Tielt: Lannoo.

Elteren, M. van (1994). *Imagining America. Dutch youth and its sense of place*. Tilburg: Tilburg University Press.

Eisenstadt, S.N. (1956). *From generation to generation. Age groups and social*

structure. New York/London: Collier-MacMillan.

Eisinga, R., Ph.H. Franses & P. Scheepers (1996). Trends in de links-rechtsoriëntatie van de Nederlandse kiezers, 1978-1995. *Jaarboek 1996 van het Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen* (pp. 215-228). DNPP/RUG: Groningen.

Ester, P., G. Evers, D. Fouarge, M. Kerkhofs, A. Róman & T. Wilthagen (2008). *Regionale arbeidsmobiliteit in Nederland en Europa*. Tilburg: OSA, Institute for Labour Studies, Tilburg University.

Ester, P., L. Halman & R.A. de Moor (Eds.) (1993). *The individualizing society. Value change in Europe and North America*. Tilburg: Tilburg University Press.

Ester, P., R. Muffels & J. Schippers (Red.) (2001). *Flexibilisering, organisatie en employability*. Bussum: Coutinho.

Ester, P., R. Muffels & J. Schippers (Red.) (2003). *De organisatie en de oudere werknemer*. Bussum: Coutinho.

Ester, P., R. Muffels & J. Schippers (Red.) (2006). *Dynamiek en levensloop. De arbeidsmarkt in transitie*. Assen: Van Gorcum.

Ester, P. & H. Vinken (2000). *Van later zorg. Verwachtingen van Nederlanders over arbeid, zorg en vrijetijd in de 21e eeuw. Het OSA Toekomst van de Arbeid Survey*. Tilburg: OSA, Institute for Labour Studies, Tilburg University.

Ester, P. & H. Vinken (1993). Yuppies in cross-national perspective. Is there evidence for a yuppie value syndrome? *Political Psychology*, 14, 4, 667-696.

Ester, P. & H. Vinken (2001a). *Een dubbel vooruitzicht; doembeelden en droombeelden van arbeid, zorg en vrije tijd*. Bussum: Coutinho.

Ester, P. & H. Vinken (2001b). 'Forever flexible'. Verwachtingen van Nederlanders over flexibiliteit van de arbeid in de 21ste eeuw. Het OSA toekomst van de arbeid survey. In P. Ester, R. Muffels & J. Schippers (Eds.), *Flexibilisering, organisatie en employability* (pp. 139-160). Bussum: Coutinho.

Ester, P. & H. Vinken (2003). Debating civil society. On the fear for civic decline and hope for the Internet alternative. *International Sociology*, 18, 4, 659-680.

Ester, P., H. Vinken & I. Diepstraten (2002). Reminiscences of an extreme century. Intergenerational differences in time heuristics: Dutch people's collective memories of the 20th century. *Time & Society*, 11, 1, 39-66.

Europese Commissie (2001a). *Freeze-frame on Europe's Youth... for a new impetus. The main results of the Eurobarometer 2001 survey on youth*. Brussel: Europese Commissie.

Europese Commissie (2001b). *A new impetus for European youth*. White paper. Luxemburg: Europese Unie.

- Eurostat (1997). *Youth in the European Union. From education to working life*. Luxembourg: Europese Unie.
- Ewijk, C. van, D.A.G. Draper, H.J.M. ter Rele & E.W.M.T. Westerhout (2006), *Ageing and the sustainability of Dutch public finances*. Den Haag: Centraal Planbureau. Bijzondere publikatie 61.
- Farkas, G. (2003). Cognitive skills and noncognitive traits and behaviors in stratification processes. *Annual Review of Sociology*, 29, 541-562.
- Felling, A. (2004). *Het proces van individualisering in Nederland: een kwarteeuw sociaal-culturele ontwikkeling*. Nijmegen: Katholieke Universiteit Nijmegen.
- Field, J. (2000). *Lifelong learning and the new educational order*. Stoke on Trent: Trentham.
- Flammer, A. (1988). *Entwicklungstheorien: psychologische Theorien der menschlichen Entwicklung*. Bern: Huber.
- Florida, R. (2002). *The rise of the creative class*. New York: Basic Books.
- Fölling-Albers, M. (2000). Entscholarisierung von Schule und Scholarisierung von Freizeit. *ZSE, Zeitschrift für Soziologie der Erziehung und Sozialisation*, 20, 2, 118-131.
- Fortuyn, P. (1987). De relatie tussen economische structuur en verzorgingsstaat in Nederland in de periode 1970-1980. In P. Fortuyn & S. Stuurman (Red.), *Socialisten in no nonsense-tijd* (pp. 33-62). Nijmegen: SUN.
- Fortuyn, P. (2002). *Babyboomers. Autobiografie van een generatie*. Rotterdam: Karakter Uitgevers.
- Foschi, M. (2000). Double standards for competence: theory and research. *Annual Review of Sociology*, 26, 21-42.
- Fouarge, D. & P. Ester (2007a). *Factors determining international and regional migration in Europe*. Dublin: European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions.
- Fouarge, D. & P. Ester (2007b). Europeanen en hun migratieintenties. Een vergelijking tussen oude en nieuwe lidstaten. *Tijdschrift voor Sociologie*, 28, 245-271.
- Fouarge, D. & P. Ester (2007c). *Highly skilled and on the move. Migration behavior and intentions of the higher educated in the Netherlands and Europe*. Tilburg: OSA, Institute for Labour Studies, Tilburg University.
- Fuchs-Heinritz, W. (1983). Jugendliche Statuspassage oder individualisierte Jugendbiographie? *Soziale Welt*, 34, 341-371.
- Fuchs-Heinritz, W. (2000). Lebensentwürfe: Eindrücke aus dem qualitativen Material. In A. Fischer, e.a. (Hrsg.), *Jugend 2000* (Zweiter Band: pp. 394-395).

Leverkusen: Leske + Budrich.

Furlong, A. & F. Cartmel (1997). *Young people and social change*. Buckingham: Open University Press.

Ganzeboom, H.B.G. (1996). Onderwijsexpansie en onderwijskansen. In H.B.G. Ganzeboom & W.C. Ultee (Red.), *De sociale segmentatie van Nederland in 2015* (pp. 13-49). Den Haag: Sdu Uitgevers (Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid, Voorstudie V96).

Gasthuizen, M. (2006). Betaalde arbeid. In A.H. de Boer (Red.), *Rapportage Ouderen 2006; veranderingen in de leefsituatie en levensloop*. Den Haag: SCP.

Gibbons, M., C. Limoges, H. Nowotny et al. (1994). *The new production of knowledge: The dynamics of science and research in contemporary societies*. London: Sage Publications.

Giddens, A. (1991). *Modernity and self-identity. Self and society in the late modern age*. Cambridge: Polity Press.

Giesen, P. (1999). *Laat me feesten. Het eeuwige misverstand over jongeren*. Amsterdam: Uitgeverij Podium.

Graaf, H. de, S. Meijer, J. Poelman & I. van Wesenbeeck (2005). *Seks onder je 25e. Seksuele gezondheid van jongeren in Nederland anno 2005*. Amsterdam: Rutgers Nisso Groep.

Graaf, P.M. de & R. Luijkx (1995). Paden naar succes. Geboorte of diploma's? In J. Dronkers & W.C. Ultee (Red.), *Verschuivende ongelijkheid in Nederland. Sociale gelaagdheid en mobiliteit* (pp. 31-45). Assen: Van Gorcum.

Griffin, C. (2000). Discourses of crisis and loss: Analysing the 'boys' underachievement debate. *Journal of Youth Studies*, 3, 2, 167-188.

Grotenhuis, S., T. Knijn, T. Korver, E. Tonkens & J. van der Zwaard (Red.) (2002). *Hoeksteen of zwerfkei. Het moderne gezin tussen individualisering en pedagogisering*. Amsterdam: De Balie/NGR.

Grotenhuis, M. te, J. Lammers, B. Pelzer & P. Scheepers (1998). De (on)mogelijkheid om het leeftijds-, periode- en cohorteffect te bepalen. Een evaluatie aan de hand van het kerkbezoek in Nederland tussen 1970 en 1995. *Sociologische Gids*, 45, 1, 8-28.

Haan, E. de, P. Vos & P. de Jong (1994), *Flexibiliteit van de arbeid: op zoek naar zekerheid*. Amsterdam: Nationaal Vakbondsmuseum.

Haan, J. de & F. Huysmans (2006). Informatievaardigheden in een kennissamenleving. In *SCP, Sociaal en cultureel rapport 2006. Investeren in vermogen*, Den Haag: SCP.

Haan, J. de & R. van 't Hof (2006). *Jaarboek ICT en samenleving 2006. De digitale*

generatie. Den Haag: SCP.

Hagenaars, J.A.P. (1985). *Loglineaire analyse van herhaalde surveys. Panel-, trend- en cohortonderzoek*. Tilburg: Tilburg University (dissertatie).

Haks, D. (1988). Continuïteit en verandering in het gezin van de vroeg-moderne tijd. In H. Peeters, L. Dresen-Coenders & T. Brandenburg (Red.), *Vijf eeuwen gezinsleven. Liefde, huwelijk en opvoeding in Nederland* (pp. 31-56). Nijmegen: SUN.

Hall, G.S. (1905). *Adolescence. Its psychology, and its relation to physiology, anthropology, sex, crime, religion, and education* (Volume 1). New York: Appleton.

Hargreaves, A. (2003). *Teaching in the knowledge society*. New York: Teachers College Press.

Harmsen, G. (1961). *Blauwe en rode jeugd. Ontstaan, ontwikkeling en teruggang van de Nederlandse jeugdbeweging tussen 1853 en 1940*. Assen: Van Gorcum.

Held, Th. (1986). Institutionalization and deinstitutionalization of the life course. *Human Development*, 29, 157-162.

Heelas, P., S. Lash & P. Morris (Eds.) (1996). *Detraditionalization*. Cambridge: Blackwell Publishers Ltd.

Heinz, W.R. & H. Krüger (2001). The life course: Innovations and challenges for social research. *Current Sociology*, 49, 2, 29-53.

Hermanns, J. & A. van Montfoort (2007). Hoe pedagogisch verantwoord is het beleid van de Nederlandse overheid? In *WRR (Red), Bouwstenen voor betrokken jeugdbeleid*. Amsterdam: AUP.

Herms-Bohnhoff, E. (2004). *Hotel mama. Leven met volwassen kinderen onder één dak*. Rijswijk: Uitgeverij Elmar.

Herweijer, L. (2006). Op weg naar een hoger onderwijsdiploma. In *SCP, Sociaal en cultureel rapport 2006. Investeren in vermogen*, Den Haag: SCP.

Herweijer, L. & R. Vogels (2004). *Ouders over opvoeding en onderwijs*. Den Haag: SCP.

Hessen, J.S. van (1964). *Samen jong zijn*. Assen: Van Gorcum & Comp.

Hofstede, B. (2000). *Nederlandse cinema wereldwijd. De internationale positie van de Nederlandse film*. Amsterdam: Boekmanstudies.

Hoof, J. van & J. van Ruysseveldt (1998). Op weg naar een postmodern arbeidsbestel? In J. van Ruysseveldt & J. van Hoof (Red.), *Arbeid in verandering* (pp. 237-272). Heerlen: Open Universiteit.

Hopf, W. (2003). Soziale Ungleichheit und Bildungskompetenz - Erklärung und Exploration in den PISA-Studien. *ZSE, Zeitschrift für Soziologie der Erziehung und Sozialisation*, 23, 1, 10- 23.

- Howe, N. & W. Strauss (1991). *Generations. The history of America's future*. New York: Harper Prenal.
- Howe, N. & W. Strauss (1993). *13th Gen. Abort, retry, ignore, fail?* New York: Vintage.
- Howe, N. & W. Strauss (1997). *The fourth turning*. New York: Broadway.
- Howe, N. & W. Strauss (2000). *Millennials rising. The next great generation*. New York: Vintage.
- Hurrelmann, K. (1989). The social world of adolescents: A sociological perspective. In K. Hurrelmann & U. Engel (Eds.), *The social world of adolescents. International perspectives* (pp. 3-26). Berlin/New York: Walter de Gruyter.
- Hurrelmann, K. (2003). Der entstrukturierte Lebenslauf. *ZSE, Zeitschrift für Soziologie der Erziehung und Sozialisation*, 23, 2, 115-126.
- IARD (2001). *Study on the state of young people and youth police in Europe*. Milaan: IARD.
- Inglehart, R. (1990). *Culture shift in advanced industrial society*. Princeton: Princeton University Press.
- Inglehart, R. (1997). *Modernization and postmodernization. Cultural, economic and political change in 43 Societies*. Princeton: Princeton University Press.
- Interview (1997). *Jongeren '97. Generatie op afstand*. Amsterdam: Interview.
- Janssen, J. (1994). *Jeugdcultuur. Een actuele geschiedenis*. Utrecht: De Tijdstroom.
- Jørgensen, H. & P.K. Madsen (Eds.) (2007). *Flexicurity and beyond. Finding a new agenda for the European social model*. Copenhagen: DJØF Publishing.
- Jost, G. (2003). Biographische Selbstorganisation. *ZSE, Zeitschrift für Soziologie der Erziehung und Sozialisation*, 23, 1, 85-94.
- Jugendwerk der Deutschen Shell* (1997). *Jugend '97. Zukunftsperspektiven. Gesellschaftliches Engagement. Politische Orientierungen*. Opladen: Leske + Budrich.
- Karstens, C., M. du Bois-Reymond & W. Plug (2004). Family and transition in Europe (NL). Draft report qualitative study. Unpublished manuscript.
- Kennedy, J. (1995). *Nieuw Babylon in aanbouw. Nederland in de jaren zestig*. Amsterdam/Meppel: Boom.
- Kleinknecht, A.H., R.H. Oostendorp & M.P. Pradhan (1997), *Patronen en economische effecten van flexibiliteit in de Nederlandse arbeidsverhoudingen*. Den Haag: Sdu (WRR-Voorstudies en achtergronden V99).
- Kleinnijenhuis, J. et al. (2003). Terug naar oude partijen en aloude nieuws-patronen. *Beleid & Maatschappij*, 30, 137-141.

- Kleiweg, M. & M. van Weezel (2002). De woede van de gewone man. *Vrij Nederland*, 19 oktober 2002.
- Knoers, F. (1999). Onderwijs als volgwagen. In P. van der Kley & P. Sleegers (Red.), *Onderwijs en de verdeling van maatschappelijke kansen*, (pp. 57-72). Leuven/Apeldoorn: Garant.
- Kohli, M. (1985). Die Institutionalisierung des Lebenslaufs. *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie*, 37, 1-29.
- Kok, J. (2003). *Talenten transformeren*. Eindhoven: Fontys Hogescholen.
- Koole, R.A. (2006). *Politiek en tegenpolitiek in de Nederlandse democratie. Politici, journalisten en wetenschappers in de ban van het populisme*. Leiden: Universiteit Leiden (inaugurale rede).
- Koole, W. & G. Therborn (1987). De Casablanca-solution voorbij. De merkwaardige dood van het Keynesianisme en de relatieve verpaupering van Nederland. In P. Fortuyn & S. Stuurman (Red.), *Socialisten in no nonsense-tijd* (pp. 11-32). Nijmegen: SUN.
- Koper, A., C. Vecht & M. van Weezel (Red.) (1991). *Alles moet anders. Het onvervuld verlangen van een linkse generatie*. Amsterdam: Nijgh.
- Knulst, W. & C. van Eijck (2002). *Vrijwilligers in soorten en maten II*. Tilburg: Universiteit van Tilburg.
- Kronjee, G. & W. van Stigt (2007). De overgang van jeugd naar volwassenheid en een levensloopbeleid. In: *WRR . Bouwstenen voor betrokken jeugdbeleid*. Amsterdam: AUP.
- Kruijt, J.P. (1959). *Verzuiling*. Zaandijk: Heijnis.
- Lange, W.A.M. de (2001), Flexibilisering van de arbeid en flexibilisering van de organisatie - incompatibilité des humeurs? In P. Ester, R. Muffels & J. Schippers (Red.), *Flexibilisering, organisatie en employability*. Bussum: Coutinho.
- Lans, J. van der (2002). De omwenteling. De revolte van Koning Burger. *Vrij Nederland*, 6 april 2002.
- Lash, S. (1994). Reflexivity and its doubles: structure, aesthetics, community. In U. Beck, A. Giddens & S. Lash, *Reflexive modernization* (pp. 110-173). Stanford: Stanford University Press.
- Leccardi, C. (2005). Facing uncertainty. Temporality and biographies in the new century. *Young, Nordic Journal of Youth Research*, 13, 2, 123-146.
- Levy, A. (2006). *Female chauvinist pigs. Women and the rise of the raunch culture*. New York: Free Press.
- Liefbroer, A.C. & P.A. Dijkstra (2000). *Levenslopen in verandering. Een studie naar ontwikkelingen in de levenslopen van Nederlanders geboren tussen 1900 en*

1970. Den Haag: WRR (Voorstudies en Achtergronden V107).
- Lijphart, A. (1968). *Verzuiling, pacificatie en kentering in de Nederlandse politiek*. Amsterdam: De Bussy.
- Livingstone, S. (2002). *Young people and new media*. London: Sage Publications.
- Maassen, G.H. (1993). Intergenerational perceptions of adolescents and adults. In H.A. Becker & P.L.J. Hermkens (Eds.), *Solidarity of generations. Demographic, economic and social change, and its consequences (Volume II)*. Amsterdam: Thesis Publishers.
- Maassen, G.H. & M.P.M. de Goede (1992). Intergenerational and intragenerational perception of adolescents and adults. *International Journal of Adolescence and Youth*, 3, 269-286.
- Maassen, G. & W. Meeus (1993). De verhouding tussen jongeren en volwassenen. In W. Meeus & H. 't Hart (Red.), *Jongeren in Nederland. Een nationaal survey naar ontwikkeling in de adolescentie en naar intergenerationele overdracht*. Amersfoort: Academische Uitgeverij.
- Mak, G. (1999). *De eeuw van mijn vader*. Amsterdam/Antwerpen: Uitgeverij Atlas.
- Mannheim, K. (1928/1929). *Das Problem der Generationen*. Kölner Vierteljahresheft für Soziologie, 7, 157-185/309-330.
- Marcus, J. (2004). *Amazonia. Five years at the epicenter of the dot.com juggernaut*. New York: the New Press.
- Matthijssen, M. (1986). *De ware aard van balen: Een studie van het motivatieprobleem*. Groningen: Wolters-Noordhoff.
- Matthijssen, M. (1991). *Lessen in orde. Een onderzoek naar leerlingperspectieven in het voortgezet onderwijs*. Amersfoort: Acco.
- Matthijssen, M. (1993). Jongeren en onderwijs. In A.J. Dieleman, F. van der Linden & A.C. Perreijn (Red.), *Jeugd in meervoud*. Utrecht: De Tegenstroom.
- Mayer, K.U. (2001). The paradox of global social change and national path dependencies: life course patterns in advanced societies. In A. Woodward & M. Kohli (Eds.), *Inclusions and exclusions in European societies* (pp. 89-110). London: Routledge.
- Mayer, K.U. (2003). The sociology of the life course and lifespan psychology: Diverging or converging pathways? In U.M. Staudinger & U. Lindenberger (Eds.), *Understanding human development: Dialogues with lifespan psychology* (pp. 463-81). Dordrecht: Kluwer Academic Publishers.
- Mayer, K.U. (2004). Whose lives? How history, societies, and institutions define and shape life courses. *Research in Human Development*, 1, 3, 161-187.
- Meijers, F. & G.A. Wijers (1997). *Een zaak van betekenis: Loopbaandienst-*

verlening in een nieuw perspectief. Leeuwarden: LDC.

Meijnen, G. (2007). Vermaatschappelijking van het onderwijs: enkele suggesties. In *WRR, Bouwstenen voor betrokken jeugdbeleid*. Amsterdam: AUP.

Meijnen, W. (1999). De meritocratische samenleving: nakende werkelijkheid? In P. van der Kley & P. Slegers, P. (Red.), *Onderwijs en de verdeling van maatschappelijke kansen* (pp. 81-98). Leuven/Apeldoorn: Garant.

Mentré, F. (1920). *Les générations sociales*. Paris: Ed. Bossard.

Messing, F. (1988). Het economische leven in Nederland 1945-1980. In J.C. Boogman et al., *Geschiedenis van het moderne Nederland. Politieke, economische en sociale ontwikkelingen* (pp. 517-561). Houten: De Haan.

Middendorp, C.P. (1991). *Ideology in Dutch politics. The democratic system reconsidered 1970-1985*. Assen/Maastricht: Van Gorcum.

Ministerie van OC&W (2002b). *Beleidsagenda leven lang leren*. Den Haag: Ministerie van OC&W.

Ministerie van OC&W (2007). *Meer kansen voor vrouwen. Emancipatiebeleid 2008-2011*. Den Haag: Ministerie van OC&W.

Mørch, S. (2003). Youth and education. Young, *Nordic Journal of Youth Research*, 11, 1, 49-73.

Motivaction (2002). *Motivaction in de media*. <http://www.motivaction.nl>.

Muffels, R. & B. Steijn (Eds.) (1999), *Flexible and permanent jobs on the Dutch labour market. Empirical analyses of labour market flows and employment statuses using labour force surveys and panel data*. Utrecht: AWSB (Working paper 99/02).

Mulder, L. & A. Doedens (2006). *Geschiedenis van de twintigste eeuw*. Baarn: Hbuitgevers.

Nederlandse Katholieke Schoolraad (2000). *Beleidsplan 2001-2004. Verbinden en vertrouwen*. Den Haag: NKSR.

NIZW (2005). *Jeugd op de Europese agenda. Factsheet over het beleidsterrein jeugd in de Europese Unie*. Utrecht: NIZW.

Norris, P. (2001). *Digital divide*. Cambridge: Cambridge University Press.

Nuffic (2006). *Internationale mobiliteit in het onderwijs in Nederland 2006*. Den Haag: Nuffic.

OECD (2007). *Education at a glance 2007*. Parijs: OECD.

Onderwijsraad (januari 2003a). *Leren in een kennissamenleving. Verkenning*. Den Haag: Onderwijsraad.

Onderwijsraad (januari 2003b). [Www.web-leren.nl](http://www.web-leren.nl). Advies. Den Haag: Onderwijsraad.

- Onderwijsraad (februari 2003). *Leren in samenspel*. Advies. Den Haag: Onderwijsraad.
- Onderwijsraad (2005a). *Betere overgangen in het onderwijs*. Den Haag: Onderwijsraad.
- Onderwijsraad (2005b). *De helft van Nederland hoogopgeleid*. Den Haag: Onderwijsraad.
- Onderwijsraad (2005c). *Sociale vorming en sociale netwerken in het onderwijs*. Den Haag: Onderwijsraad.
- Onderwijsraad (2006). *Duurzame onderwijsrelaties*. Den Haag: Onderwijsraad.
- Onderwijsraad (2007a). *Presteren naar vermogen*. Den Haag: Onderwijsraad.
- Onderwijsraad (2007b). *Onderwijs en sociale samenhang: de stand van zaken*. Den Haag: Onderwijsraad.
- Onstenk, J. (2000). Kan de werkplek een krachtige leeromgeving zijn? In F. Glastra & F. Meijers (Red.), *Een leven lang leren?* (pp. 75-102). Den Haag: Elsevier.
- Ooms, I., E. Eggink & E. van Gameren (2007). *Moeders, werk en kinderopvang in model. Analyse van arbeidsparticipatie- en kinderopvangbeslissingen van moeders met jonge kinderen*. Den Haag: SCP.
- Pais, J. (1995). Young people and new social conditions: Trajectories, prospects and crossroads. *Paper presented at the International Conference Young Adults in Europe, Tutzing, 3-5 May 1995*.
- Pels, D. (2003a). *De geest van Pim. Het gedachtegoed van een politieke dandy*. Amsterdam: Anthos.
- Pels, D. (2003b). Het mag wel wat trager. *De Groene Amsterdammer*, 22 februari 2003.
- Peschar, J. & A. Wesselingh (1995). *Onderwijssociologie*. Groningen: Wolters-Noordhoff.
- Plug, W. (2001). Youth policy and participation. Potentials of participation and informal learning in young people's transitions to the labour market. *National report of the Netherlands*. Leiden: University of Leiden.
- Plug, W., E. Zeijl & M. du Bois-Reymond (2003). Young people's perceptions on youth and adulthood. A longitudinal study from the Netherlands. *Journal of Youth Studies*, 6, 2, 127-144.
- Poel, Y. te & E. Zeijl (2000). In dienst van maatschappelijk succes. De vrijetijd als leertijd. *Vernieuwing*, 59, 10, 5-7.
- Putnam, R.D. (2000). *Bowling alone. The collapse and revival of American community*. New York etc.: Simon & Schuster.

- Remery, Ch., J. van Stigt, A. van Doorne-Huiskes & J. Schippers (1999). Flexibele arbeidscontracten: gevolgen voor loopbaan en inkomenspositie. Een overzicht van ontwikkelingen tussen 1986 en 1996. *Sociale Wetenschappen* 42, 2, 66-89.
- Ribberink, A. (1989). Sekseverhoudingen in de jaren vijftig. *Kleio*, 11/89, 26-29.
- Righart, H. (1995). *De eindeloze jaren zestig. Geschiedenis van een generatieconflict*. Amsterdam/Antwerpen: De Arbeiderspers.
- Rispens, J., J.M.A. Hermanns & W. Meeus (1996). *Opvoeden in Nederland*. Assen: Van Gorcum.
- Rode Hoed, de (2002). *De opstand der burgers*. Amsterdam: De Rode Hoed.
- Román, A., J. Schippers & J.D. Vlasblom (2007). *Vrouwen, gezinnen en werk: Een cohortbenadering van de arbeidsparticipatie in Nederland*. Tilburg: OSA, Institute for Labour Studies, Tilburg University.
- Rosenthal, G. (2000). Historische und familiale Generationenabfolge. In M. Kohli & M. Szydlik, M. (Hrsg.), *Generationen in Familie und Gesellschaft* (pp. 162-178). Opladen: Leske + Budrich.
- Rotter, J. (1966). Generalized expectations for internal versus external control of reinforcement. *Psychological Monographs*, 80, 1-28.
- Rushkoff, D. (1997). *Children of chaos*. Londen: Flamingo.
- Sannen, H. (1998). *De levensloop als verhaal. Jongeren en hun tijdsperspectief 1955-1995*. Tilburg: Tilburg University Press.
- Schelsky, H. (1957). *Die skeptische Generation. Eine Soziologie der deutschen Jugend*. Düsseldorf: Diederichs.
- Schippers, J., C. Remery & J.P. Vosse (2001), Tien jaar flexibilisering in Nederland: tussen onderzoek en beleid. In P. Ester, R. Muffels & J. Schippers (Eds.), *Flexibilisering, organisatie en employability*. Bussum: Coutinho.
- Schnabel, P. (2000). *Trends, dilemma's en beleid. Essays over ontwikkelingen op langere termijn*. Den Haag: CPB/SCP.
- Schoondergang, H. (1971). *En toen kwamen de kabouters*. Leiden: A.W. Sijthof.
- Schoonhoven, G. van (1999). Veel te lief voor de jeugd. Waarom meer wrijving tussen jong en oud goed is voor Nederland. *Elsevier*, 55, 18, 20-25.
- Schouten, R. & H. Vinken (1989). *De eerste generatie van de verzorgingsstaat. Een onderzoek naar jeugdcultuur van de jaren vijftig*. Alphen: Centrum voor Cultuurstudies.
- Schulze, G. (1992). *Die Erlebnisgesellschaft*. Frankfurt am Main: Campus Verlag.
- Schuman, H. & J. Scott (1989). Generations and collective memories. *American Sociological Review*, 54, 359-381.
- Schuman, H., R.F. Belli & K. Bischooping (1997). The generational basis of

- historical knowledge. In J.W. Pennebaker, D. Paez & B. Rimé (Eds.), *Collective memory of political events. Social psychological perspectives*. Mahwah, NJ: Erlbaum.
- SCP (1984). Sociaal en cultureel rapport 1984. Rijswijk/Den Haag: SCP/VUGA.
- SCP (1996). Sociaal en cultureel rapport 1996. Rijswijk/Den Haag: SCP/VUGA.
- SCP (2000). Rapportage jeugd 2000. Den Haag: SCP.
- SCP (2001). De sociale staat van Nederland. Den Haag: SCP.
- SCP (2002). Rapportage jeugd 2001. Den Haag: SCP.
- SCP (2003). Rapportage jeugd 2002. Den Haag: SCP.
- SCP (2004). Sociaal en cultureel rapport 2004. Den Haag: SCP.
- SCP (2007). De sociale staat van Nederland. Den Haag: SCP.
- Sennett, R. (1998). *The corrosion of character. The personal consequences of work in the new capitalism*. New York: W.W. Norton & Company.
- SMO (1999). *Employability. Bewegen in vogelvlucht*. Den Haag: Stichting Maatschappij en Onderneming.
- Stauber, B. & A. Walther (2002). Introduction: Young adults in Europe - Transitions, policies and social change. In A. Walther & B. Stauber (Eds.), *Misleading trajectories. Integration policies for young adults in Europe?* (pp. 11-26). Opladen: Leske + Budrich (EGRIS publication).
- Steensel, K.M. van (2000). *Internetgeneratie. De broncode ontcijferd*. Den Haag: SMO.
- Stuurman, S. (1984). Het zwarte gat van de jaren vijftig. *Kleio*, 8/84, 6-12.
- Swaan, A. de (1982). Uitgaansbeperking en uitgaansangst. Over de verschuiving van bevelshuishouding naar onderhandelingshuishouding. In A. de Swaan, *De mens is de mens een zorg. Opstellen 1971-1981* (pp. 81-115). Amsterdam: Meulenhoff.
- SZW (2002). *Verkenning Levensloop: beleidsopties voor leren, werken, zorgen en wonen*. Den Haag: Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid.
- Taylor, C. (1991). *The ethics of authenticity*. Cambridge: Harvard University Press.
- Thijssen, P. & T. De Pauw (2006), *Babybom? Draagvlak van de intergenerationele solidariteit*. Leuven/Voorburg: Acco.
- Thurlings, J.M.G. (1978). *De wankele zuil. Nederlandse katholieken tussen assimilatie en pluralisme*. Deventer: Van Loghum Slaterus (2e druk).
- Tilborg, L. van & W. van Es (2004). *De uitkomsten van de RMC analyse 2003*. Amsterdam: Sardes/SCO-Kohnstamm Instituut.
- TK (2008). *Tijd voor onderwijs*. Den Haag: Tweede Kamer (Eindrapport

- Commissie Dijsselbloem. Tweede-Kamerstuk 31 007, vergaderjaar 2007-2008).
- Trommsdorff, G. (1994). Future time perspective and control orientation: Social conditions and consequences. In Z. Zaleski (Ed.), *Psychology of future orientation*. Lublin: TN KUL.
- Trommsdorff, G. (2000). Subjective experience of social change in individual development. In J. Bynner & R.K. Silbereisen (Eds.), *Adversity and challenge in life in the new Germany and in England* (pp. 87-122). London: MacMillan Press.
- Vandenbrande, T. (Ed.) (2006), *Mobility in Europe. Analysis of the 2005 Eurobarometer survey on geographical and labour market mobility*. Dublin: European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions.
- Vedder, P. & J. Kloprogge. (2001). *Onderwijskansen op tafel*. Den Haag: Management Landelijke Activiteiten Onderwijskansen PMPO.
- Veen, W. (2000). *Flexibel onderwijs voor nieuwe generaties studerenden*. Delft: Technische Universiteit Delft (inaugurele rede).
- Veith, H. (2002). Sozialisation als reflexiven Vergesellschaftung. *ZSE, Zeitschrift für Soziologie der Erziehung und Sozialisation*, 22, 2, 167-177.
- Verloop, N.J. van Driel, & P. Meijer (2001). Teacher knowledge and the knowledge base of teaching. *International Journal of Educational Research*, 35, 441-461.
- Veugelers, W. (2007). Creating critical-democratic citizenship education: empowering humanity and democracy in Dutch education. *Compare*, 37, 1, 105-119.
- Vinken, H. (1997). *Political values and youth centrism. Theoretical and empirical perspectives on the political value distinctiveness of Dutch youth centrists*. Tilburg: Tilburg University Press.
- Vinken, H. (1999). Youth centrism and conservatism. The political value of resisting the adult world. *ZSE, Zeitschrift für Sozialisationsforschung und Erziehungssoziologie*, 19, 4, 405-420.
- Vinken, H. (2007). New life course dynamics? Career orientations, work values and future perceptions of Dutch youth. *Young, Nordic Journal of Youth Research*, 15, 1, 9-30.
- Vinken, H., P. Ester, H. Dekkers & L. van Dun (2002). *Aan ons de toekomst. Toekomstverwachtingen van jongeren in Nederland*. Assen: Van Gorcum.
- Vinken, H., P. Ester, L. van Dun & H. van Poppel (2003). *Arbeidswaarden, toekomstbeelden en loopbaanoriëntaties. Een pilot-study onder jonge Nederlanders*. Tilburg: OSA, Institute for Labour Studies, Tilburg University.
- Vinken, H., P. Ester & H. van Poppel (2005). *Arbeidswaarden, toekomstbeelden en*

loopbaanoriëntaties van jongeren in Nederland. In P. Ester, R. Muffels & J. Schippers (Red.), *Dynamiek en levensloop: de arbeidsmarkt in transitie*. Assen: Van Gorcum.

Voerman, G. (1996). De ledentallen van politieke partijen 1945-1995. In *Jaarboek DNPP 1995* (pp. 192-205). Groningen: RUG.

Voss, G.G. (2000). Unternehmer der eigenen Arbeitskraft - Einige Folgerungen für die Bildungssoziologie. *ZSE, Zeitschrift für Soziologie der Erziehung und Sozialisation*, 20, 2, 149-166.

Vries, Joh. de (1988). Het economische leven in Nederland 1918-1940. In J.C. Boogman et al., *Geschiedenis van het moderne Nederland. Politieke, economische en sociale ontwikkelingen* (pp. 360-397). Houten: De Haan

Walther, A. (2002). Synopsis: The diversity of national transition systems. In A. Walther & B. Stauber (Eds.), *Misleading trajectories. Integration policies for young adults in Europe?* (pp. 27-42). Opladen: Leske + Budrich (EGRIS publication).

Walther, A. & B. Stauber (Eds.) (2002). *Misleading trajectories. Integration policies for young adults in Europe?* Opladen: Leske + Budrich (EGRIS publication).

Walther, A., B. Stauber & A. Pohl, A. (2005). Informal networks in youth transitions in West Germany. *Journal of Youth Studies*, 8, 15-32.

Waslander, S. (2004). *Wat scholen beweegt*. Arnhem: CITO-groep.

Wenger, E. (1998). *Communities of practice. Learning, meaning and identity*. New York: Cambridge University Press.

Werf, M. van der, H. Kuyper & M. Lubbers (1999). *Achtergrond- en gezinskenmerken van leerlingen en opbrengsten van het voortgezet onderwijs*. Groningen: GION.

Wijnberg, R. (2007). *Boeiuh! Het stille protest van de jeugd*. Amsterdam: Prometheus.

Wohl, R. (1979). *The generation of 1914*. Cambridge: Harvard University Press.

Wohlrab-Sahr, M. (1992). Institutionalisation oder individualisierung des Lebenslaufs? Anmerkungen zu einer festgefahrenen Debatte. *Bios, Zeitschrift für Biographieforschung und Oral History*, 5, 1-20.

WRR (1997). *Van verdelen naar verdienen. Afwegingen voor de sociale zekerheid in de 21e eeuw*. Den Haag: Sdu Uitgevers.

WRR (1999). *Generatiebewust beleid*. Den Haag: Sdu Uitgevers.

WRR (2003). *Waarden, normen en de last van het gedrag*. Amsterdam: AUP.

WRR (2007). *Bouwstenen voor betrokken jeugdbeleid*. Amsterdam: AUP.

Wyn, J. & R. White (1997). *Rethinking youth*. London/Thousand Oaks: Sage Publications.

Wytzes, L. (2004). *De Mabelgeneratie. Dromen, idealen en ambities van jonge vrouwen van nu*. Amsterdam: Arena.

Zeegers, W. (1988). *Andere tijden, andere mensen. De sociale representatie van identiteit*. Amsterdam: Uitgeverij Bert Bakker.

Zeijl, E. (2001). *Young adolescents' leisure*. Opladen: Leske + Budrich.

Zinnecker, J. (1994). Leaving the family home in the third decade of life. Patterns of housing among young Germans in comparative perspective. *Paper presented at the 4th Nordic Youth Research Symposium, Stockholm, Sweden*.

Zinnecker, J. (2000). Selbstsozialisation. Essay über ein aktuelles Konzept. *ZSE, Zeitschrift für Soziologie der Erziehung und Sozialisation*, 20, 3, 272-290.

Zonneveld, T. (1985). *Het generatiebesef bij jongeren*. Amsterdam: Universiteit van Amsterdam (ongepubliceerde scriptie).

Trump In The White House: An Interview With Noam Chomsky

Noam Chomsky

On November 8, 2016, Donald Trump managed to pull the biggest upset in US politics by tapping successfully into the anger of white voters and appealing to the lowest inclinations of people in a manner that would have probably impressed Nazi propagandist Joseph Goebbels himself.

But what exactly does Trump's victory mean, and what can one expect from this megalomaniac when he takes over the reins of power on January 20, 2017? What is Trump's political ideology, if any, and is "Trumpism" a movement? Will US foreign policy be any different under a Trump administration?

Some years ago, public intellectual Noam Chomsky warned that the political climate in the US was ripe for the rise of an authoritarian figure. Now, he shares his thoughts on the aftermath of this election, the moribund state of the US political system and why Trump is a real threat to the world and the planet in general.

C.J. Polychroniou for Truthout: Noam, the unthinkable has happened: In contrast to all forecasts, Donald Trump scored a decisive victory over Hillary Clinton, and the man that Michael Moore described as a "wretched, ignorant, dangerous part-time clown and full-time sociopath" will be the next president of the United States. In your view, what were the deciding factors that led American voters to produce the biggest upset in the history of US politics?

Noam Chomsky: Before turning to this question, I think it is important to spend a few moments pondering just what happened on November 8, a date that might turn out to be one of the most important in human history, depending on how we react.

No exaggeration.

The most important news of November 8 was barely noted, a fact of some significance in itself.

On November 8, the World Meteorological Organization (WMO) delivered a report at the international conference on climate change in Morocco (COP22) which was called in order to carry forward the Paris agreement of COP21. The WMO reported that the past five years were the hottest on record. It reported rising sea levels, soon to increase as a result of the unexpectedly rapid melting of polar ice, most ominously the huge Antarctic glaciers. Already, Arctic sea ice over the past five years is 28 percent below the average of the previous 29 years, not

only raising sea levels, but also reducing the cooling effect of polar ice reflection of solar rays, thereby accelerating the grim effects of global warming. The WMO reported further that temperatures are approaching dangerously close to the goal established by COP21, along with other dire reports and forecasts.

Another event took place on November 8, which also may turn out to be of unusual historical significance for reasons that, once again, were barely noted.

On November 8, the most powerful country in world history, which will set its stamp on what comes next, had an election. The outcome placed total control of the government — executive, Congress, the Supreme Court — in the hands of the Republican Party, which has become the most dangerous organization in world history.

Apart from the last phrase, all of this is uncontroversial. The last phrase may seem outlandish, even outrageous. But is it? The facts suggest otherwise. The Party is dedicated to racing as rapidly as possible to destruction of organized human life. There is no historical precedent for such a stand.

Is this an exaggeration? Consider what we have just been witnessing.

During the Republican primaries, every candidate denied that what is happening is happening — with the exception of the sensible moderates, like Jeb Bush, who said it's all uncertain, but we don't have to do anything because we're producing more natural gas, thanks to fracking. Or John Kasich, who agreed that global warming is taking place, but added that "we are going to burn [coal] in Ohio and we are not going to apologize for it."

The winning candidate, now the president-elect, calls for rapid increase in use of fossil fuels, including coal; dismantling of regulations; rejection of help to developing countries that are seeking to move to sustainable energy; and in general, racing to the cliff as fast as possible.

Trump has already taken steps to dismantle the Environmental Protection Agency (EPA) by placing in charge of the EPA transition a notorious (and proud) climate change denier, Myron Ebell. Trump's top adviser on energy, billionaire oil executive Harold Hamm, announced his expectations, which were predictable: dismantling regulations, tax cuts for the industry (and the wealthy and corporate sector generally), more fossil fuel production, lifting Obama's temporary block on the Dakota Access pipeline. The market reacted quickly. Shares in energy

corporations boomed, including the world's largest coal miner, Peabody Energy, which had filed for bankruptcy, but after Trump's victory, registered a 50 percent gain.

The effects of Republican denialism had already been felt. There had been hopes that the COP21 Paris agreement would lead to a verifiable treaty, but any such thoughts were abandoned because the Republican Congress would not accept any binding commitments, so what emerged was a voluntary agreement, evidently much weaker.

Effects may soon become even more vividly apparent than they already are. In Bangladesh alone, tens of millions are expected to have to flee from low-lying plains in coming years because of sea level rise and more severe weather, creating a migrant crisis that will make today's pale in significance. With considerable justice, Bangladesh's leading climate scientist says that "These migrants should have the right to move to the countries from which all these greenhouse gases are coming. Millions should be able to go to the United States." And to the other rich countries that have grown wealthy while bringing about a new geological era, the Anthropocene, marked by radical human transformation of the environment. These catastrophic consequences can only increase, not just in Bangladesh, but in all of South Asia as temperatures, already intolerable for the poor, inexorably rise and the Himalayan glaciers melt, threatening the entire water supply. Already in India, some 300 million people are reported to lack adequate drinking water. And the effects will reach far beyond.

It is hard to find words to capture the fact that humans are facing the most important question in their history — whether organized human life will survive in anything like the form we know — and are answering it by accelerating the race to disaster.

Similar observations hold for the other huge issue concerning human survival: the threat of nuclear destruction, which has been looming over our heads for 70 years and is now increasing.

It is no less difficult to find words to capture the utterly astonishing fact that in all of the massive coverage of the electoral extravaganza, none of this receives more than passing mention. At least I am at a loss to find appropriate words.

Turning finally to the question raised, to be precise, it appears that Clinton

received a slight majority of the vote. The apparent decisive victory has to do with curious features of American politics: among other factors, the Electoral College residue of the founding of the country as an alliance of separate states; the winner-take-all system in each state; the arrangement of congressional districts (sometimes by gerrymandering) to provide greater weight to rural votes (in past elections, and probably this one too, Democrats have had a comfortable margin of victory in the popular vote for the House, but hold a minority of seats); the very high rate of abstention (usually close to half in presidential elections, this one included). Of some significance for the future is the fact that in the age 18-25 range, Clinton won handily, and Sanders had an even higher level of support. How much this matters depends on what kind of future humanity will face.

According to current information, Trump broke all records in the support he received from white voters, working class and lower middle class, particularly in the \$50,000 to \$90,000 income range, rural and suburban, primarily those without college education. These groups share the anger throughout the West at the centrist establishment, revealed as well in the unanticipated Brexit vote and the collapse of centrist parties in continental Europe. [Many of] the angry and disaffected are victims of the neoliberal policies of the past generation, the policies described in congressional testimony by Fed chair Alan Greenspan — “St. Alan,” as he was called reverentially by the economics profession and other admirers until the miraculous economy he was supervising crashed in 2007-2008, threatening to bring the whole world economy down with it. As Greenspan explained during his glory days, his successes in economic management were based substantially on “growing worker insecurity.” Intimidated working people would not ask for higher wages, benefits and security, but would be satisfied with the stagnating wages and reduced benefits that signal a healthy economy by neoliberal standards.

Working people, who have been the subjects of these experiments in economic theory, are not particularly happy about the outcome. They are not, for example, overjoyed at the fact that in 2007, at the peak of the neoliberal miracle, real wages for nonsupervisory workers were lower than they had been years earlier, or that real wages for male workers are about at 1960s levels while spectacular gains have gone to the pockets of a very few at the top, disproportionately a fraction of 1%. Not the result of market forces, achievement or merit, but rather of definite policy decisions, matters reviewed carefully by economist Dean Baker

in [recently published work](#).

The fate of the minimum wage illustrates what has been happening. Through the periods of high and egalitarian growth in the '50s and '60s, the minimum wage — which sets a floor for other wages — tracked productivity. That ended with the onset of neoliberal doctrine. Since then, the minimum wage has stagnated (in real value). Had it continued as before, it would probably be close to \$20 per hour. Today, it is considered a political revolution to raise it to \$15.

With all the talk of near-full employment today, labor force participation remains below the earlier norm. And for working people, there is a great difference between a steady job in manufacturing with union wages and benefits, as in earlier years, and a temporary job with little security in some service profession. Apart from wages, benefits and security, there is a loss of dignity, of hope for the future, of a sense that this is a world in which I belong and play a worthwhile role.

The impact is captured well in [Arlie Hochschild's sensitive and illuminating portrayal of a Trump stronghold in Louisiana](#), where she lived and worked for many years. She uses the image of a line in which residents are standing, expecting to move forward steadily as they work hard and keep to all the conventional values. But their position in the line has stalled. Ahead of them, they see people leaping forward, but that does not cause much distress, because it is “the American way” for (alleged) merit to be rewarded. What does cause real distress is what is happening behind them. They believe that “undeserving people” who do not “follow the rules” are being moved in front of them by federal government programs they erroneously see as designed to benefit African-Americans, immigrants and others they often regard with contempt. All of this is exacerbated by [Ronald] Reagan's racist fabrications about “welfare queens” (by implication Black) stealing white people's hard-earned money and other fantasies.

Sometimes failure to explain, itself a form of contempt, plays a role in fostering hatred of government. I once met a house painter in Boston who had turned bitterly against the “evil” government after a Washington bureaucrat who knew nothing about painting organized a meeting of painting contractors to inform them that they could no longer use lead paint — “the only kind that works” — as they all knew, but the suit didn't understand. That destroyed his small business, compelling him to paint houses on his own with substandard stuff forced on him by government elites.

Sometimes there are also some real reasons for these attitudes toward government bureaucracies. Hochschild describes a man whose family and friends are suffering bitterly from the lethal effects of chemical pollution but who despises the government and the “liberal elites,” because for him, the EPA means some ignorant guy who tells him he can’t fish, but does nothing about the chemical plants.

These are just samples of the real lives of Trump supporters, who are led to believe that Trump will do something to remedy their plight, though the merest look at his fiscal and other proposals demonstrates the opposite — posing a task for activists who hope to fend off the worst and to advance desperately needed changes.

Exit polls reveal that the passionate support for Trump was inspired primarily by the belief that he represented change, while Clinton was perceived as the candidate who would perpetuate their distress. The “change” that Trump is likely to bring will be harmful or worse, but it is understandable that the consequences are not clear to isolated people in an atomized society lacking the kinds of associations (like unions) that can educate and organize. That is a crucial difference between today’s despair and the generally hopeful attitudes of many working people under much greater economic duress during the Great Depression of the 1930s.

There are other factors in Trump’s success. Comparative studies show that doctrines of white supremacy have had an even more powerful grip on American culture than in South Africa, and it’s no secret that the white population is declining. In a decade or two, whites are projected to be a minority of the work force, and not too much later, a minority of the population. The traditional conservative culture is also perceived as under attack by the successes of identity politics, regarded as the province of elites who have only contempt for the “hard-working, patriotic, church-going [white] Americans with real family values” who see their familiar country as disappearing before their eyes.

One of the difficulties in raising public concern over the very severe threats of global warming is that 40 percent of the US population does not see why it is a problem, since Christ is returning in a few decades. About the same percentage believe that the world was created a few thousand years ago. If science conflicts with the Bible, so much the worse for science. It would be hard to find an

analogue in other societies.

The Democratic Party abandoned any real concern for working people by the 1970s, and they have therefore been drawn to the ranks of their bitter class enemies, who at least pretend to speak their language — Reagan’s folksy style of making little jokes while eating jelly beans, George W. Bush’s carefully cultivated image of a regular guy you could meet in a bar who loved to cut brush on the ranch in 100-degree heat and his probably faked mispronunciations (it’s unlikely that he talked like that at Yale), and now Trump, who gives voice to people with legitimate grievances — people who have lost not just jobs, but also a sense of personal self-worth — and who rails against the government that they perceive as having undermined their lives (not without reason).

One of the great achievements of the doctrinal system has been to divert anger from the corporate sector to the government that implements the programs that the corporate sector designs, such as the highly protectionist corporate/investor rights agreements that are uniformly mis-described as “free trade agreements” in the media and commentary. With all its flaws, the government is, to some extent, under popular influence and control, unlike the corporate sector. It is highly advantageous for the business world to foster hatred for pointy-headed government bureaucrats and to drive out of people’s minds the subversive idea that the government might become an instrument of popular will, a government of, by and for the people.

Is Trump representing a new movement in American politics, or was the outcome of this election primarily a rejection of Hillary Clinton by voters who hate the Clintons and are fed-up with “politics as usual?”

It’s by no means new. Both political parties have moved to the right during the neoliberal period. Today’s New Democrats are pretty much what used to be called “moderate Republicans.” The “political revolution” that Bernie Sanders called for, rightly, would not have greatly surprised Dwight Eisenhower. The Republicans have moved so far toward a dedication to the wealthy and the corporate sector that they cannot hope to get votes on their actual programs, and have turned to mobilizing sectors of the population that have always been there, but not as an organized coalitional political force: evangelicals, nativists, racists and the victims of the forms of globalization designed to set working people around the world in competition with one another while protecting the privileged and undermining

the legal and other measures that provided working people with some protection, and with ways to influence decision-making in the closely linked public and private sectors, notably with effective labor unions.

The consequences have been evident in recent Republican primaries. Every candidate that has emerged from the base — such as [Michele] Bachmann, [Herman] Cain or [Rick] Santorum — has been so extreme that the Republican establishment had to use its ample resources to beat them down. The difference in 2016 is that the establishment failed, much to its chagrin, as we have seen.

Deservedly or not, Clinton represented the policies that were feared and hated, while Trump was seen as the symbol of “change” — change of what kind requires a careful look at his actual proposals, something largely missing in what reached the public. The campaign itself was remarkable in its avoidance of issues, and media commentary generally complied, keeping to the concept that true “objectivity” means reporting accurately what is “within the beltway,” but not venturing beyond.

Trump said following the outcome of the election that he “will represent all Americans.” How is he going to do that when the nation is so divided and he has already expressed deep hatred for many groups in the United States, including women and minorities? Do you see any resemblance between Brexit and Donald Trump’s victory?

There are definite similarities to Brexit, and also to the rise of the ultranationalist far-right parties in Europe — [whose leaders were quick to congratulate Trump on his victory](#), perceiving him as one of their own: [Nigel] Farage, [Marine] Le Pen, [Viktor] Orban and others like them. And these developments are quite frightening. A look at the polls in Austria and Germany — *Austria and Germany* — cannot fail to evoke unpleasant memories for those familiar with the 1930s, even more so for those who watched directly, as I did as a child. I can still recall listening to Hitler’s speeches, not understanding the words, though the tone and audience reaction were chilling enough. The first article that I remember writing was in February 1939, after the fall of Barcelona, on the seemingly inexorable spread of the fascist plague. And by strange coincidence, it was from Barcelona that my wife and I watched the results of the 2016 US presidential election unfold.

As to how Trump will handle what he has brought forth — not created, but brought forth — we cannot say. Perhaps his most striking characteristic is unpredictability. A lot will depend on the reactions of those appalled by his performance and the visions he has projected, such as they are.

Trump has no identifiable political ideology guiding his stance on economic, social and political issues, yet there are clear authoritarian tendencies in his behavior. Therefore, do you find any validity behind the claims that Trump may represent the emergence of “fascism with a friendly face?” in the United States?

For many years, I have been writing and speaking about the danger of the rise of an honest and charismatic ideologue in the United States, someone who could exploit the fear and anger that has long been boiling in much of the society, and who could direct it away from the actual agents of malaise to vulnerable targets. That could indeed lead to what sociologist Bertram Gross called “friendly fascism” in a perceptive study 35 years ago. But that requires an honest ideologue, a Hitler type, not someone whose only detectable ideology is Me. The dangers, however, have been real for many years, perhaps even more so in the light of the forces that Trump has unleashed.

With the Republicans in the White House, but also controlling both houses and the future shape of the Supreme Court, what will the US look like for at least the next four years?

A good deal depends on his appointments and circle of advisers. Early indications are unattractive, to put it mildly.

The Supreme Court will be in the hands of reactionaries for many years, with predictable consequences. If Trump follows through on his Paul Ryan-style fiscal programs, there will be huge benefits for the very rich — estimated by the Tax Policy Center as a tax cut of over 14 percent for the top 0.1 percent and a substantial cut more generally at the upper end of the income scale, but with virtually no tax relief for others, who will also face major new burdens. The respected economics correspondent of the Financial Times, Martin Wolf, writes that, “The tax proposals would shower huge benefits on already rich Americans such as Mr Trump,” while leaving others in the lurch, including, of course, his constituency. The immediate reaction of the business world reveals that Big Pharma, Wall Street, the military industry, energy industries and other such wonderful institutions expect a very bright future.

One positive development might be the infrastructure program that Trump has promised while (along with much reporting and commentary) concealing the fact that it is essentially the Obama stimulus program that would have been of great benefit to the economy and to the society generally, but was killed by the Republican Congress on the pretext that it would explode the deficit. While that charge was spurious at the time, given the very low interest rates, it holds in spades for Trump's program, now accompanied by radical tax cuts for the rich and corporate sector and increased Pentagon spending.

There is, however, an escape, provided by Dick Cheney when he explained to Bush's Treasury Secretary Paul O'Neill that "Reagan proved that deficits don't matter" — meaning deficits that we Republicans create in order to gain popular support, leaving it to someone else, preferably Democrats, to somehow clean up the mess. The technique might work, for a while at least.

There are also many questions about foreign policy consequences, mostly unanswered.

There is mutual admiration between Trump and Putin. How likely is it therefore that we may see a new era in US-Russia relations?

One hopeful prospect is that there might be reduction of the very dangerous and mounting tensions at the Russian border: note "the Russian border," not the Mexican border. Thereby lies a tale that we cannot go into here. It is also possible that Europe might distance itself from Trump's America, as already suggested by [German] Chancellor [Angela] Merkel and other European leaders — and from the British voice of American power, after Brexit. That might possibly lead to European efforts to defuse the tensions, and perhaps even efforts to move towards something like Mikhail Gorbachev's vision of an integrated Eurasian security system without military alliances, rejected by the US in favor of NATO expansion, a vision revived recently by Putin, whether seriously or not, we do not know, since the gesture was dismissed.

Is US foreign policy under a Trump administration likely to be more or less militaristic than what we have seen under the Obama administration, or even the George W. Bush administration?

I don't think one can answer with any confidence. Trump is too unpredictable. There are too many open questions. What we can say is that popular mobilization

and activism, properly organized and conducted, can make a large difference. And we should bear in mind that the stakes are very large.

Copyright, Truthout. May not be reprinted without permission.

Charlie Chaplin ~ The Great Dictator

Is Globalization Responsible For Climate Change? An Interview With Graciela Chichilnisky And Helena Norberg-Hodge

Helena Norberg-Hodge

What is the connection between economic globalization and climate change? Is

globalization reversible? Can climate change be reversed? If so, how? In the interview that follows, two leading voices in the struggle for a safe planet and a sustainable future, *Graciela Chichilnisky* and *Helena Norberg-Hodge*, address these questions from their own unique perspectives and offer critical insights on how we can avert a climate change catastrophe.

A world renowned economist and mathematician, *Graciela Chichilnisky* is the architect of the Kyoto Protocol carbon market and cofounder and CEO of Global Thermostat, a disruptive, carbon negative technology company based in the Silicon Valley that removes carbon dioxide from the air. She is Professor of Economics and of Statistics at Columbia University and Visiting Professor of Economics at Stanford University. *Helena Norberg-Hodge* is the founder and director of Local Futures, a pioneer of the “new economics” movement. She is the producer and co-director of the award winning documentary “The Economics of Happiness” and recipient of the Goi Peace Award.

J. Polychroniou and Marcus Rolle: Climate change is the most daunting problem facing humanity today, and globalization seems to be accelerating it. In fact, the effects of climate change are moving faster than predicted as free trade agreements are proliferating, multinational corporations move their operations to developing countries in order to avoid stricter environmental rules at the home country, and export-oriented industrial agriculture has replaced local farming. Do you agree with the view that economic globalization bears responsibility for climate change?

Helena Norberg-Hodge: Absolutely. Globalization - or the deregulation of global trade and finance - has direct consequences for the climate. It promotes unnecessary long-distance transportation of goods, rampant consumerism, biological monocultures, energy-intensive technology use, and mass urbanization - which leads to ever-increasing fossil fuel consumption. It is also worth noting that a 2013 study found that two-thirds of the fossil fuels that have been burned over the last 150 years were burned by just 90 corporate entities, including companies such as Texaco and ExxonMobil.

With the help of corporate-funded think-tanks, there is a commonly-held belief that individual citizens' consumption patterns, rather than the systemic changes in production because of globalization are to blame for climate change. This is a very narrow framing of the climate crisis, but it's one that has gained a lot of

credence in the media due to the support of Al Gore and others. Meanwhile, it's becoming increasingly clear every day that there are inherent and predictable connections between the deregulation of transnational corporations and the climate crisis. And people are beginning to notice those connections. So reversing the trend towards further globalization needs to be central to the climate movement.

Graciela Chichilnisky

Graciela Chichilnisky: Yes: globalization was led by the Breton Woods institutions that were founded after WWII to encourage and enforce a pattern of international trade duplicating colonialism at a global scale: deep and extensive extraction of resources from developing nations that were exported at low prices for consumption in industrial nations. This pattern of international trade can be seen as a global tragedy of the commons, since developing nations lack property rights on extractive resources and their governments are dependent of international organizations and therefore “permeable” This term was introduced by Natasha Chichilnisky-Heal who documented the “permeability” of governments in developing nations that are rich in extractive resources in the cases of Mongolia and Zambia, with examples on the direct role of the World Bank in the case of Rio Tinto and Mongolia’s copper mines, the largest in the world.

J. Polychroniou and Marcus Rolle: What role do natural forces play in climate change?

Helena Norberg-Hodge: Looking back over millennia, we have to be extremely

humble about our ability to grasp what has been going on. So it is possible that warming has happened because of 'natural' forces - ie without human intervention. However, in recent history there is no doubt that fossil-fuel based industrialization has had an enormous impact on ecosystems.

Graciela Chichilnisky: A key role: carbon dioxide acts as the butterfly in the butterfly effect within a complex earth climate system: very small variations in concentration of CO₂ in the atmosphere can alter atmospheric transparency and create catastrophic effects such as global climate change.

J. Polychroniou and Marcus Rolle: What are some of the impacts that we can expect from climate change?

Helena Norberg-Hodge: Over the past decade, it has become clear that weather conditions are becoming ever more unstable and unpredictable. These are likely to become even more extreme and lead to more human suffering and mass migrations. Violent conflict over natural resources is likely to intensify, and new conflicts emerge in places that were once considered stable.

Graciela Chichilnisky: Right now the North and the South Poles are melting, obliterating species that live on ice sheets, such as polar bears and penguins. This raises the sea level globally, since melted ice occupies more space, and causes superstorms and tornadoes, flooding coastal areas, and forcing tens of millions of people to migrate with enormous humanitarian losses and untold political upheaval. As more CO₂ is absorbed by the oceans it acidifies it, obliterating calcium based species such as coral reefs and krill which has external calcium based skeletons, and is the foundation of much sea and land life. Floods superstorms hurricanes and tornadoes cause social disruption. An example is Superstorm Sandy and its effects on Manhattan, which left the city without water and electricity, closed schools and police stations and saw cars floating on the streets for weeks. Social disruption threatens institutions and becomes the first effects of climate change, perhaps the most immediate and dangerous.

J. Polychroniou and Marcus Rolle: Are there any benefits that can come from climate change?

Helena Norberg-Hodge: If anything positive comes out of the climate crisis, it will be the response to it. If it weren't for climate change, it would be possible to say 'Sure, the global economic system is failing, but wholesale reform is difficult, so

let's leave it up to the next generation'. With climate change a real and present danger, that is no longer really possible. Climate change is drawing the 'demons' of the global economy out into the open, forcing us to confront them, and pushing us to consider systemic change sooner than we might have otherwise.

There is now compelling justification for switching to a less resource-intensive economic model as soon as possible. The more localized and resilient we can make the world's economies, and the less we depend on GDP growth (which actually is making the majority poorer), the better-equipped we will all be to handle the social and ecological consequences of climate change.

Graciela Chichilnisky: Certain areas where ice sheets disappear become available for economic exploitation

J. Polychroniou and Marcus Rolle: Can changes in the production and use of energy impact on climate change, or is it already too late for such action?

Helena Norberg-Hodge: It is definitely not too late to take action. Fully modeling the complexities of the earth's regulatory systems is a fool's errand, and that means we cannot be certain of what the future will hold. There is a glimmer of hope that Gaia will have self-regulating tools up her sleeve, that our computer models could not anticipate. In any case -disregarding for a moment the need to address climate change- we have many other reasons to move away from our dependence on petroleum. Soaring cancer rates from pesticides, and endocrine disruption from plastics (as documented in the book [Our Stolen Future](#)), are two among a great many arguments for immediately moving away from this dependence.

Decentralized renewable energy systems can answer our needs without destroying social cohesion and ecological stability. Many communities are finding ways to integrate local-scale renewable energy into their lives, through initiatives such as the Low Carbon Hub in the UK and New Energy Economy in the US.

The key in navigating the transition to a post-carbon world is to embrace the transition to a new economy. Renewable energy that is produced and distributed by deregulated corporations cannot have a truly positive impact on the environment or society. We need to cease being merely passive consumers and engage as citizens in legal actions, letter-writing, seed-sharing, and other projects of resistance and renewal to change the status quo. Acting as isolated consumers

and changing a lightbulb or using less hot water is not enough to make a dent in the climate crisis. We need 'big picture' thinking, and collective acting - changing the 'I' to a 'we'.

Graciela Chichilnisky: It is absolutely necessary to move away from burning fossil fuels into cleaner energy such as solar. This could take decades since the current power plant infrastructure is worth \$55 trillion according to the IEA and it is almost 90% fossil. This will take many decades to change; it cannot be changed to renewable energy as soon as it is needed. However necessary is the change to renewable energy, it is not sufficient: the 2014 5th Assessment Report of the IPCC (page 101) which is the world's scientific authority, documents that much more is needed to avert catastrophic climate change. The IPCC documents that we now need to physically remove the CO₂ that is already in the atmosphere. The 2015 Paris Agreement, which is now ratified into international law, has four articles about the absolute need to remove the CO₂ that is already in the atmosphere, and do so in massive amounts.

J. Polychroniou and Marcus Rolle: Is globalization reversible? If not, how do we constrain some of its worse aspects?

Helena Norberg-Hodge: Globalization is without a doubt reversible - that's exactly what we mean when we talk about 'localization'. Globalization is heavily supported by governments through free-trade deals, subsidies, and regulations that discriminate against small- and medium-sized businesses. Current policies encourage businesses across the board to use more energy and technology, instead of employing people. Renewable energy technologies currently receive one-fifth as many subsidies as fossil fuels do.

These are political decisions which can be changed. If the artificial supports for globalization were removed, and taxes and subsidies were shifted to encourage real work by real people, globalization would cease to make economic sense and small-scale business would be the order of the day. Absurdities like redundant trade, whereby a country ships a commodity overseas and imports that same commodity right back, would become a thing of the past. Less packaging, processing, and transporting would mean a smaller carbon footprint. Localization would reduce the power of global corporations and banks, helping to reduce the pressure for economic growth that results in needless consumption. It would particularly help the Global South, by reversing the process of colonialism that to

this day puts enormous pressure on people to emulate the consumer lifestyle of people in Europe and North America.

Graciela Chichilnisky: This wave of globalization has taken place since the 1945 creation of the Bretton Wood Institutions after WWII, and cannot be reversed quickly. It's effects are global and the time needed to address them is a main issue. Globalization had positive features but it led to a pattern of North - South Trade and of consumption of global extractible resources by the rich nations that caused the environmental crisis of our times. This pattern cannot be reversed quickly but it must be reversed.

Global industrialization has caused a massive expansion of wealth inequalities globally (three times larger than before) and has magnified the global tragedy of the commons, leading to the climate change emergency that engulfs us all today.

The only way to redress some of globalization's worst aspects is to agree on mandatory limits on the use of air water and biodiversity (food) nation by nation. It is possible and it must be done soon. The UN Kyoto Protocol did this for carbon emissions in 1997 and became international law in 2005, successfully reducing emissions of the Kyoto Nations by 30%. The Paris Agreement has no mandatory limits - indeed, it has no policy to implement its intended goals, none. Yet limits are key. From those mandatory limits can emerge global markets for water, carbon emissions, and biodiversity. Without limits they cannot. The carbon market I designed and wrote into the UN Kyoto Protocol, which was trading \$175 billion in 2012 is a successful example. But this market depends on mandatory emission limits that the US opposes as it is the largest emitter among industrial nations (and overall historically), and is the largest emitter today per capital. New global markets means new prices and new values for the main earth resources on which humans depend for survival: the atmosphere, the hydrosphere and the biosphere. The new economic values in turn alter fundamentally the notion of GDP and therefore of economic progress, aligning it with human survival as is now needed. All this must be put in place immediately as otherwise our economic incentives based on a dated notion of GDP can and probably will lead to the extinction of our species, for failure of meeting our basic needs.

J. Polychroniou and Marcus Rolle: What do you consider to be the most innovative solutions for ensuring that the Earth does not warm up to catastrophic levels?

Helena Norberg-Hodge: The localization initiatives that put food at the center. Localizing food economies is particularly important, both because food is a

universal necessity, and because globalization is structurally linked to monoculture crops, which rely on agrochemicals, mechanized equipment, and growing practices that result in significant greenhouse gas emissions. Diversified, small farms are more productive, act as carbon sinks, use less energy in production and, linked to nearby markets use less processing and packaging.

We've highlighted a number of inspiring initiatives from around the world in our Planet Local web series, including, among many others, the [Mupo Foundation](#) in South Africa's Vhembe district, which empowers the local Venda people to ensure food sovereignty and strengthen a local knowledge system which roots spirituality in ecology. We also showcase energy projects like the '[Our Hamburg, Our Grid](#)' project to create a local power utility in Hamburg, Germany, the [New Energy Economy](#) initiative in New Mexico, which campaigns against coal and nuclear power and installs community solar systems throughout the state. Initiatives like these are springing up practically everywhere you look.

Graciela Chichilnisky: It is now documented by the IPCC and stated in the Paris Agreement that we need to remove CO₂ in massive amounts from the atmosphere in order to prevent catastrophic climate change.

The most innovative solutions are new US technologies and business strategies that remove CO₂ directly from air and stabilize it on earth by selling it for the profitable production of building materials including plastics and carbon fibers, beverages, refrigerants like dry ice, water desalination, synthetic fuels, and many other rather valuable economic uses. One example is Global Thermostat — a new US company that has a carbon removal technology that captures CO₂ from air at low cost; the GT technology can transform a fossil fuel plant into a carbon remover and can transform a solar power plant into a massive CO₂ remover. This means that we can transform the \$55 Trillion global power plant infrastructure so that the more electricity we produce the more carbon we remove. The CO₂ is used to produce plastics, beverages, refrigerants like dry ice, greenhouses, desalinate water, produce synthetic fuels: there is an enormous global market for CO₂. It is extraordinary: it makes carbon emission limits feasible because removing carbon becomes a profitable activity that is consistent with economic progress, with additional jobs and exports. Therefore emission limits become acceptable within the constraints of the Byrd-Hagel Act of the US Congress, which need no longer veto agreements to reduce emissions as they can benefit rather than undermine the US economy. From such emission limits arises the UN

Carbon market that was created in 1997 by this author and was already trading \$175 billion annually in 2012. Through the Clean Development Mechanism this money has provided and continued to provide important project finance (\$130Bn) for clean technology projects in developing nations. For example, the carbon market can fund the building of 40,000 carbon negative power plants that can remove 1million tons of CO2 each per year, thus removing as much CO2 as humans are currently emitting globally. This is the entire financial-technological solution to climate change, and it is the most innovative solution at the same time. Observe that all this can be done profitably, since the costs of carbon removal are lower than the current market prices of CO2. However to accelerate the process as needed to avert catastrophic climate change, one needs the carbon market and its Clean Development Mechanism in order to provide incentives to adopt the new technology and to make available the project finance needed to set up a \$200 billion/year Green Power Fund that will make all this possible in developing nations. This plan can combat poverty while cleaning the atmosphere as it can provide carbon negative power plants that produce power while removing carbon from the atmosphere. It must be done and soon.